

Bollók Ádám

**A DE ADMINISTRANDO IMPERIO
ÉS KELETKEZÉSÉNEK KORA
AZ ÚJABB KUTATÁSOK TÜKRÉBEN**

Bevezetés

Több mint másfél évtizeddel ezelőtt a régész-történész Bóna István az alábbiak szerint foglalta össze a korai magyar történelem számos kérdésének legfőbb forrásaiként számon tartott 10. század közepi bizánci munka, a *De administrando imperio* (a továbbiakban *DAI*) körül a 20. század végi magyar történetírásban egyre terebélyesedő bizonytalanságokat: „Tudomásul kell venni, hogy maga a *DAI* 38. [fejezete] is ellentmondások gyűjteménye, amelyet szinte tetszése szerint oldoz ki vagy bogoz össze a történettudomány, középgörög szövegét is egyre gyakrabban értelmezik át vagy »fejtik meg« a nyelvészek.”¹ A *DAI* magyarokkal kapcsolatos fejezetei körül felmerülő ellentmondások egy részének rövid elősorolása kapcsán megjegyezte továbbá, hogy „[a] tragikus hirtelenséggel elhunyt Kapitánffy Istvánnak nem volt módja Bíborbanszületett Konstantin császár gyűjteményes kötetének magyarokra vonatkozó híradásával kapcsolatos új téziseit részletesen bizonyítani. Ezek a jövendő kutatásban tüskéként meg fognak maradni, sőt egyre mélyebben fognak belefúródni.”² Bár Bóna maga úgy vélte, hogy a Kapitánffy által kifejtett vélemény³ legtöbb pontjával „nagyon egyet kell érteni, nem is tudni miért nem merült fel mindez már jóval korábban”,⁴ néhány évvel később Kristó Gyula életének egyik utolsó munkáját mégis Kapitánffy tézise cáfolatának szentelte.⁵

A vita lényege röviden így foglalható össze: a magyar kutatásban Deér József mutatott rá először nyomatékkal arra az első látásra nehezen értelmezhető tényre, miszerint a *DAI* 38. fejezetében a magyarok honfoglalás előtti történetével kapcsolatban lejegyzett adatok a *DAI* általunk ismert formájában történt összeállításának

¹ *Bóna István*: A magyarok és Európa a 9–10. században (História Könyvtár Monográfiák 12.) Bp. 2000. 15.

² Uo.

³ *Kapitánffy István*: Bíborbanszületett Konstantin császár a magyarokról. In: A honfoglalás 1100 éve és a Vajdaság. Szerk. Rokay Péter. Újvidék 1997. 38–43.; *Kapitánffy István*: Konstantinos magyarokra vonatkozó tudósításainak forrásai. Antik Tanulmányok 43. (1999) 283–285.; *Kapitánffy István*: Hungaro-Byzantina. Bizánc és a görögység középkori magyarországi forrásokban. Bp. 2003. 139–144.

⁴ *Bóna I.*: A magyarok és Európa i. m. 16.

⁵ *Kristó Gyula*: A *DAI* 38. fejezetének forrásáról. Acta Universitatis Szegediensis – Acta Historica 122. (2005) 3–9.

idején, a 10. század közepén semmiféle aktualitással nem bírtak bizánci szemszög-ből. E megfigyelésre építve arra a következtetésre jutott, hogy a *DAI*-ba ezeknek az információknak a 10. század középső évtizedeiben Konstantinápolyban járt magyar előkelők – Tormás Árpád-házi herceg és Bulcsú horka – elbeszélését követve kellett bekerülniük.⁶ Megfigyelése és az arra épített feltételezése nyomán a magyar kutatásban egészen Kapitánffy tanulmányainak megjelenéséig általánosan elfogadottá vált a *DAI*-ban szereplő és a magyarokkal kapcsolatos összes információt e 10. századi magyar szóbeli hagyományra visszavezetni.

Kapitánffy azonban – elismerve Deér alapmegfigyelésének igazságát – a *DAI* struktúrájának vizsgálatán keresztül kísérelt meg másfajta magyarázattal szolgálni. Rámutatott, hogy a *DAI* összeállítójának/összeállítóinak szemében a 10. században Bizánc északi szomszédjai közül a besenyők bírtak a legnagyobb jelentőséggel, geopolitikai helyzetük következtében ugyanis egyaránt veszélyeztethették Bizánc krími, illetve balkáni birtokait, de egyben szövetségesekként felhasználhatók voltak az őket körülvevő népek (kazárok, ruszok, magyarok, bolgárok) ellen is. Erre a *DAI* első 13 fejezetéből kiolvasható megállapításra, illetve arra a tényre támaszkodva, miszerint a besenyők 10. századi területeit a 9. század jelentős részében – a honfoglalás előtt – a magyarok birtokolták, Kapitánffy arra a következtetésre jutott, hogy a bizánciak a 9. század folyamán minden bizonnyal ugyanazzal a megkülönböztetett figyelemmel és érdeklődéssel fordultak a magyarok felé is, amely a besenyőket övezi a *DAI* általunk ismert szövegében. Erre alapozva a szerző azt a hipotézist állította fel, hogy a 38. fejezetben olvasható információk az eseményekkel nagyjából kortárs, azaz 9. századi forrásokból merítettek, amelyek a császári levéltár anyagából kerülhettek be később, a 10. században a készülő *DAI* szövegébe.⁷

A Kapitánffy által vázoltakkal szemben Kristó továbbra is azt látta a legvalószínűbbnek, hogy a 38. fejezetben olvasható teljes történet magyar eredetű információkon nyugszik, és ezek kizárólag a 10. század közepén Bizáncban járt magyar előkelőktől származhattak. Fő érve szerint a teljes 38. fejezet egyetlen egységes elbeszélésként, a steppei uralmi viszonyokat steppei szemlélet szerint, „nomád” terminológiát követve mondja el a magyarok történetét Leveditől a honfoglalásig, így kizárható, hogy „egy (vagy több) 9. századi bizánci követet tekint[het]nének a 38. fejezet érdemi szerzőjének”.⁸ Érvelése szerint ugyanakkor az sem állítható, hogy „a 38. fejezet minden egyes mondata csak és kizárólag magyar forrásból származna. Könnyen lehet, hogy például a Khidmas és a Khingilus

⁶ Deér József: A IX. századi magyar történet időrendjéhez. Századok 79–80. (1945–1946) 3–20.

⁷ Lásd 3. jegyz.

⁸ Kristó Gy.: A *DAI* 38. fejezetének i. m. 7.

folyók neve hajdani 9. századi, a magyarokhoz irányuló bizánci követjárásoknak a levéltári feljegyzésekben megőrzött emléke”⁹.

Kristó álláspontja így visszatérést jelent a Deér óta kialakult és általánosan vallott konszenzushoz. Tanulmányának okfejtésével kapcsolatban azonban, amelynek fő célja saját bevallása szerint a Bóna által említett tüske kihúzása volt,¹⁰ két alapvető nehézség merül fel. Az első, hogy Kapitánffy tézisének cáfolata egy nem teljes pontossággal kifejtett, s így legalább kétféleképpen értelmezhető mondatnak a leszűkített magyarozatán nyugszik. Kapitánffy ugyanis az általa feltételezett 9. századi, minden bizonnyal a császári levéltárban őrzött bizánci forrás kapcsán általánosságban követjelentés(ek)ről beszélt. Ezt Kristó láthatólag úgy értelmezte, mintha vitapartnere kifejezetten valamiféle magyar információkon nyugvó, de azokat egy bizánci szerző által összeszerkesztett formában tartalmazó dokumentumról szólt volna – holott ilyesmi nem olvasható ki egyértelműen Kapitánffy szövegeiből. Az utóbbi által feltételezett követjelentések ugyanis – amennyire ez cikkeinek tömör megfogalmazásából megállapítható – éppen úgy hűen visszaadhatták a magyar előkelők önértelmezésén alapuló történeteket, amint azoknak a bizánci követ által átszerkesztett verzióit is tartalmazhatták. Más kérdés – és ez Kristó érvelésének második problémája –, hogy a *DAI* magyarokkal foglalkozó fejezeteiben valóban kizárólag magyar szóbeli forrásokból származó történetekkel találkozunk-e (származzanak azok 9. vagy 10. századi magyar adatközlőktől). Ez utóbbi vizsgálata azonban két másik írás témáját képezi.¹¹ Jelen tanulmány elsősorban a Kapitánffy által elhelyezett, s Kristó által kihúzni szándékozott tüske mélyebbre tolására tesz kísérletet.

Tüskéket – a Bóna által használt képpel élve – természetesen nem csak Kapitánffy kísérelt meg beszúrni a *DAI*-val foglalkozó magyarországi kutatásban a 20. század második felében általánosan elfogadottnak tekintett álláspont páncélja alá. A Moravcsik Gyula által 1949-ben közzétett, Romilly J. H. Jenkins angol fordításával kísért kritikai kiadás,¹² valamint a következő évben megjelent, ugyancsak Moravcsik tollából származó magyar fordítás¹³ általánosan elérhetővé válása után született, a magyar fejezetekre összpontosító írásoknak azonban kétségtelenül

⁹ Uo.

¹⁰ Uo. 5.

¹¹ *Bollók Ádám – B. Szabó János: Hogyan tűnt el a De administrando imperio 38. fejezetének kazár forrásaira vonatkozó feletevés a magyar történetírásból? Historiográfiai esettanulmány. Történelmi Szemle 59. (2017) 347–377.; B. Szabó János – Bollók Ádám: A „szavart–türk dosszié”: a De administrando imperio 38. fejezete. A 9. századi kelet-európai steppei vándorlások 16–17. századi párhuzamok tükrében. (megjelenés alatt)*

¹² *Constantine Porphyrogenitus: De administrando imperio. Kiad. Moravcsik Gyula. Ford. Romilly J. H. Jenkins. (Magyar-görög tanulmányok 29.) Bp. 1949.*

¹³ *Bíborbanszületett Konstantín: A Birodalom kormányzása. Kiad. és ford. Moravcsik Gyula. Bp. 1950. 2. kiadás 2003.*

csak a kisebb része vállalkozott a teljes mű átfogó értékelésére, vagy a munka kiválasztott részeinek részletes nyelvi vizsgálatára.¹⁴ Az utóbbi kísérletek között említendő Harmatta János több tanulmánya, amelyek az 1980-as és az 1990-es években a *DAI* egyes, magyarokkal kapcsolatos szöveghehelyeinek az újraértelmezésére tettek javaslatot. Elfogadva VII. Konstantin császár szerzőségét, Harmatta tanulmányainak kiindulópontja általában a „szerző” nyelvhasználatának tüzetes vizsgálata volt.¹⁵ A görög szöveg elemzése nyomán ugyancsak a Moravcsik által javasolt értelmezésektől eltérő fordításokat és történeti rekonstrukciókat javasolt Várady László,¹⁶ Ungváry Jenő¹⁷ és Olajos Terézia¹⁸ több írása. A korábbiakhoz hasonlóan szintén a VII. Konstantin szerzőségéből kiinduló nyelvi vizsgálatok nyomán született új fordítások azonban zömmel vitatottak maradtak a szakirodalomban.

Az egyes szöveghehelyek értelmezése körüli vitákon túlmutatóan Harmatta egyik két évtizeddel ezelőtt megjelent rövid tanulmányában egy átfogóbb kutatási program szükségességét is hangsúlyozta. A magyarokkal kapcsolatos részletek pontosabb megértését előmozdítandó öt főbb, a kutatás előtt álló feladatot látott. Ezek közül az első három (1–3. pontja) tisztán filológiai jellegű, míg további kettő: „a *DAI* forrásainak felderítése”, illetve a „*DAI* és forrásai történeti beállítottságának tisztázása” (4–5. pontja) részben történeti, részben pedig filológiai kutatásokat igényel.¹⁹ Harmattához csatlakozva nemrég Farkas Zoltán arra is nyomatékosan felhívta a figyelmet, hogy a görög szöveg eddigi elemzésének bázisául szolgáló Moravcsik-féle kiadás használata mellett szükséges a *DAI* szövegét megőrző

¹⁴ E kutatási helyzetet a bizantinológia szempontjából kritikus szavakkal érzékelteti *Farkas Zoltán*: A magyar honfoglalás korának bizánci forrásai. In: Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés. Bp. 2014. 267–271., különösen 267–268. Még határozottabban megfogalmazva lásd *Farkas Zoltán*: A magyar őstörténet bizánci forrásai. Annales. Az Avicenna Közép-Kelet Kutatások Intézete Évkönyve 1. (2013/2014) 127–138., különösen 134.

¹⁵ Lásd pl. *Harmatta János*: Lebedia és Atelküzü. Magyar Nyelv 80. (1984) 419–431.; *Harmatta János*: Konstantinos Porphyrogenetos magyar vonatkozású művei. In: A honfoglaláskor írott forrásai. Szerk. Kovács László – Veszprémy László. (A honfoglalásról sok szemmel 2.) Bp. 1996. 105–111. Történeti jellegű érvekre támaszkodva lásd *Harmatta János*: A Volgától a Dunáig. A honfoglaló magyarság történeti útja. Magyar Nyelv 97. (2001) 1–14.

¹⁶ *László Várady*: Revision des Ungarn-Image von Konstantinos Porphyrogenetos: Textanalysen und Reinterpretation zu den Aussagen des Konstantinos Porphyrogenetos über die Politikgeschichte der Ungarn. Byzantinische Zeitschrift 82. (1989) 22–58.

¹⁷ *Ungváry Jenő*: Πρωτος βοεβοδος. Magyar Nyelv 94. (1998) 188–191.; *Ungváry Jenő*: Κεφαλή. In: Tanulmányok Szádeczky-Kardoss Samu nyolcvanadik születésnapjára. Szerk. Makk Ferenc – Tar Ibo-ly – Wojtilla Gyula. Szeged 1998. 148–151.; *Ungváry Jenő*: Rendíthetetlen szavárdok? Aetas 14. (1999) 5–11. E három tanulmány újrynyomva megjelent *Ungváry Jenő*: Magyar őstörténet, magyar középkor. Tanulmányok. Pákozdi 2012. 15–20., 47–51., 53–62.

¹⁸ *Olajos Terézia*: Néhány nyelvi észrevétel a „De administrando imperio” magyar vonatkozású részeihez. Magyar Nyelv 91. (1995) 44–52.; *Olajos Terézia*: Bizánci mozaikok. Avarok, szlávok, bolgárok, magyarok. Válogatott tanulmányok. Szeged 2012. 192–201.

¹⁹ *Harmatta J.*: Konstantinos Porphyrogenetos i. m. 107.

legkorábbi kézirat (*codex Parisianus Graecus 2009*, a továbbiakban *Par. Gr. 2009*) újbóli áttanulmányozása, és egy arra támaszkodó új, a bizantinológiai kutatás mai vizsgálati szempontjait jobban szolgáló kritikai szöveg elkészítése.²⁰ Utalva továbbá a magyarokkal kapcsolatos információkat tartalmazó fejezetekre összpontosító magyarországi kutatás általános helyzetére,²¹ azt is hangsúlyozta, hogy a *DAI* megfelelő értelmezése nem lehetséges a VII. Konstantin udvarában működő bizánci szerzők munkamódszerének, illetve tágabb értelemben a 9–10. századi bizánci irodalom főbb vonulatainak mélyreható ismerete és elemzése nélkül.²²

Mindezen feladatok a bizánci filológia szakértőinek illetékességi területéhez tartoznak, legalább középtávú kutatási programot jelentve az erre vállalkozó szakember(ek)nek. Ezen új vizsgálatok tanulságainak megismerése előtt ezért jelen, *történeti megközelítésű* tanulmány fő célja nem lehet más, mint néhány, a *DAI* – és általában a VII. Konstantin udvarában, illetve annak környezetében létrejött szerkesztmény – kutatása során a bizantinológiában elért eredmény, illetve szempont ismertetése.²³ Az elmúlt évtizedek során a *DAI*-val foglalkozó nemzetközi szakirodalomban felmerült főbb nézeteknek egy történeti jellegű vizsgálat megkezdése előtti áttekintését az is indokolja, hogy amint a bizánci irodalom és történelem szakértője nemrég hangsúlyozta: az utóbbi évtizedekben „a nemzetközi eredmények [...] elkerülték a *DAI*-t búvárló magyar történészek figyelmét”, s ezen elmaradás felszámolásának megkezdéséhez „talán egy-egy kutatástörténeti áttekintés” is hozzájárulhat.²⁴ Az alábbi kutatástörténeti vizsgálat – lehetőség szerint a történészi megközelítés keretei között maradván – ezért azoknak a főbb megállapításoknak a sorravételére tesz kísérletet, amelyek a *DAI* magyar fejezeteinek az értelmezését elősegíthetik. A szakirodalomban felmerült elképzelések bemutatásakor nem feltétlenül törekszem az egymásnak nemegyszer ellentmondó vélemények közös nevezőre hozatalára, az ellentmondások kiküszöbölésére, inkább a lehetőségek felvázolását tartom szem előtt. Már csak azért is, mert esetenként korántsem lezárt, a szakemberek többsége által elfogadott kutatási eredményekről van szó, mint inkább a szövegekkel és a korral elmélyülten foglalkozó kutatók bizonyos érvekkel alátámasztható, míg másokra támaszkodva kétségbe vonható *véleményéről*.

²⁰ Farkas Z.: A magyar honfoglalás korának i. m. 269–270.; Farkas Z.: A magyar őstörténet i. m. 135–136.

²¹ Uo. 134. „kevésbé érthető, hogy a nemzetközi eredmények ugyanúgy elkerülték a *DAI*-t búvárló magyar történészek figyelmét, minek következtében az ún. magyar fejezetek kutatása, másszóval a *hazai DAI-kutatás nemcsak provinciális*, hanem – kissé sarkosan fogalmazva – *belterjessé is vált*.” (Kiemelés: B. Á.)

²² Uo. 136–138.

²³ Az itt vázolandó tanulságokat kamatoztatja B. Szabó J. – Bollók Á.: A „szavart–türk dosszié” i. m.

²⁴ Farkas Z.: A magyar őstörténet i. m. 134., 138.

A *De administrando imperio* „szerzője” és szerkezete

A *De administrando imperio* első alapos brit tanulmányozója, John Bagnell Bury már a 20. század elején joggal rótta fel a *DAI*-ről írott alapvető tanulmányában, hogy „VII. Konstantin császár traktátusát részleteiben már olyan gondosan tanulmányozták, mint a bizánci irodalom egyetlen más dokumentumát sem. De csak részleteiben tanulmányozták. A szláv és magyar történelemről szóló értékes és egyedi feljegyzéseket mikroszkopikus részletességgel vizsgálták meg a népeik korai történetét körülvevő sötétség mélyére hatolni kívánó szláv és magyar kutatók; és mások is csatlakoztak hozzájuk e kutatásban. A traktátus maga is kínálja magát a darabonként történő kezelésmódra. A horvátokhoz és szerbekhez, a magyarhoz és besenyőkhöz, az ibérekhez és az ő szomszédjaikhoz kapcsolódó szakaszok leválaszthatók és önálló dokumentumokként kiadhatók. Ennek az eredménye pedig az lett, hogy *a traktátust sosem vizsgálták egységként. Egy ilyen vizsgálat ugyanakkor nélkülözhetetlen. Ma már a történeti munka alapvető elveként általánosan elfogadott, hogy a filológiai kritika (irodalmi és forráskritikai) [elvégzése] szükséges előfeltétele a források kielégítő használatának*”.²⁵

A szláv és a magyar nyelvű szakirodalmat egyaránt első kézből ismerő²⁶ Bury szavai nem csak a saját korában voltak aktuálisak. Intése ellenére az egyes nemzeti történetírásokban ma is él a *DAI* szövegét feldaraboló, és az egyes részeket izoláltan elemző gyakorlat. A nyugati világ Bury nyomdokain haladó bizantinológiája azonban jelentős lépéseket tett a munka egészéről rendelkezésre álló ismeretek elmélyítése, többek között a mű szerzőségének és az összeállítás mögött meghúzódó motivációknak a felderítése terén is.²⁷

A főbb eredmények tárgyalását érdemes a szerzőség kérdésével kezdeni – az ugyanis minden további vizsgálat, s különösen is a mű elemzéséhez választott módszerek szempontjából számottevő jelentőséggel bír. Amíg a magyar kutatásban egészen Farkas Zoltán előadásának 2013-as elhangzásáig, illetve tanulmányának 2014-es megjelenésig²⁸ egység uralkodott azzal kapcsolatban, hogy

²⁵ John Bagnell Bury: The treatise De administrando imperio. Byzantinische Zeitschrift 15. (1906) 517–577., az idézet: 517. (kiemelés: B. Á.).

²⁶ A magyar szakirodalomban talán kevésbé közismert, hogy Bury a *History of the Later Roman Empire* című, kétkötetes (1889, 1893) könyvének megírására készülve elengedhetetlennek tartotta, hogy a szláv és a magyar nyelvű szakirodalom megismerése érdekében oroszul és magyarul is megtanuljon. E nyelvismeretre támaszkodva később ismertetőt írt például Hunfalvy Pál, Vámbéry Ármin és Salamon Ferenc a korai magyar történetről magyar nyelven megjelent könyveiről is. John Bagnell Bury: The Coming of the Hungarians: Their Origin and Early Homes. The Scottish Review 20. (1892) 29–52.

²⁷ Nem véletlen, hogy a nyugati kutatásban a szláv és a magyar fejezetekkel foglalkozó munkákkal kapcsolatban részben ma is ugyanaz a vélemény fogalmazódik meg, mint Bury idején. Vö. Anthony Kaldellis: *Ethnography after Antiquity. Foreign Lands and Peoples in Byzantine Literature*. Philadelphia 2013. 88.

²⁸ Farkas Z.: A magyar honfoglalás korának i. m.

a *DAI*-t VII. Konstantin művének tartották (s sokak számára ez ma sem tűnik kérdésesnek), addig a nemzetközi szakirodalomban e közmegegyezés már legalább két évtizeddel korábban megszűnt. Amint ugyanis arra a fentebb idézett áttekintéseiben Farkas is utalt,²⁹ az élete nagyobb részét az Amerikai Egyesült Államokban leélő Ihor Ševčenko volt az, aki gondos filológiai elemzésre támaszkodva bizonyította: számos más, a neve alatt fennmaradt korabeli munkához hasonlóan VII. Konstantin nem tekinthető a *DAI* szerzőjének sem. Habár a munka konstantini szerzőségét elvetette, a nyelvi és stilisztikai vizsgálatok alapján Ševčenko úgy látta, hogy a császár e „kompiláció [...] elkészítésében valóban részt vett”.³⁰ Amint fogalmaz: „szigorúan véve [...] csak utasítást ad[ott] arra, hogy fia[...] épülésére állítsák össze ezt a művet (figyelemreméltók a [Τὰυτα ἐσοφισάμην κατ’ ἐμαυτὸν, καὶ] εἶπα γνωστὰ σοι ποιῆσαι szavak³¹ az előszóban), de maga[...] is hozzájárult[...] azoknak a részeknek az elkészítéséhez, amelyekben a fi[á]hoz szól[...], s ahol úgy beszél[...] önmag[á]ról, hogy »én, a császár«, vagy amelyeken látszik, hogy diktálás alapján íródtak (*style dicté*)”.³² Ezekkel a részekkel szemben a *DAI* szövegének nagy többségét viszont azon VII. Konstantin neve alatt fennmaradt munkákkal sorolta egy csoportba, „amelyek gyakorta csupán [a császár] nemritkán kellő kritikai érzék nélkül dolgozó írnokei[...] által felhalmozott alkalmi információkzslak voltak”.³³

Habár a mű konstantini „szerzőségével” kapcsolatban nem, Konstantin szerzői tevékenységének mértékével egyébként már Paul Lemerle-nek és Béatrice Beaud-nak is komoly kétségei voltak az 1970-es és az 1990-es években.³⁴ Valódi

²⁹ Uo. 268.; Farkas Z.: A magyar őstörténet i. m. 137.

³⁰ *Ihor Ševčenko*: Bíborbanszületett Konstantin újravizsgálása. In: A bizánci diplomácia. Szerk. Jonathan Shepard – Simon Franklin. Ford. Bódogh-Szabó Pál. (Varia Byzantina – Bizánc világa 11.) Bp. 2006. 225–269., az idézet: 248.; Az eredeti tanulmány: *Ihor Ševčenko*: Re-reading Constantine Porphyrogenitus. In: Byzantine Diplomacy. Papers from the Twenty-fourth Spring Symposium of Byzantine Studies. Cambridge, March 1990. Szerk. Jonathan Shepard – Simon Franklin. Aldershot 1992. 167–201., az idézet: 182. A tanulmány angol változatának megjelenését követő évben enyhén javított orosz fordítása is napvilágot látott. Lásd *Igor I. Ševčenko*: Perečityvaâ Konstantina Bagrânorodnogo. Vizantijskij vremennik 54. (1993) 6–38. Akárhány nyelven is volt elérhető, Farkas tanulmányáig a magyar kortörténet kutatásában érdemleges hatást nem fejtett ki.

³¹ *Ševčenko, I.*: Bíborbanszületett Konstantin i. m. 257. 50. jegyz.; *Ševčenko, I.*: Re-reading i. m. 188. 50. jegyz. Jenkins angol fordításának helyessége mellett érvelt: „[These things have I discovered of my own wisdom, and] have decreed that they shall be made known unto thee [...]” (Constantine Porphyrogenitus i. m. Ford. Jenkins 47.), azaz „elrendeltem, hogy ismertessék meg veled azokat” (P₂₄₋₂₅). A kérdéses rész Moravcsik magyar fordításában: „[Ezekről elmélkedtem magamban, és] elhatároztam, hogy megismertetem ezeket veled [...]”: Bíborbanszületett Konstantin i. m. 47.

³² *Ševčenko, I.*: Bíborbanszületett Konstantin i. m. 257.; *Ševčenko, I.*: Re-reading i. m. 188. A császár szerzőségével nyelvi alapon kapcsolatba hozható helyeket a tanulmány 51. jegyzetében sorolja fel.

³³ *Ševčenko, I.*: Bíborbanszületett Konstantin i. m. 259.; *Ševčenko, I.*: Re-reading i. m. 189. (a magyar fordítást az eredeti jelentés pontosabb visszaadása érdekében enyhén megváltoztattam).

³⁴ *Béatrice Beaud*: Le savoir et le monarque: la *Traité sur les nations* de l’empereur byzantin Constantin VII Porphyrogénète. *Annales* 45. (1990) 554., 556.; *Paul Lemerle*: Le premier humanisme byzantin.

egyvetértés viszont azzal kapcsolatban, hogy a Konstantin neve alatt fennmaradt munkák többségét – így a *DAI* jelentős részét is – a császár megbízásából dolgozó névtelen szerzők („szellemírók” [ghost-writers]; „irodalmi négerek”³⁵) készítették, többé-kevésbé csak Ševčenko 1992-es írása nyomán alakult ki.³⁶ Részleteit tekintve teljesnek azonban ez a konszenzus sem nevezhető. Így például Ševčenko megállapításával részben szembehelyezkedve a *DAI*-t szintén részletes, elsősorban tartalmi-kontextuális elemzésnek alávető James Howard-Johnston úgy látta, hogy habár a császár többféle, korábban összeállított jegyzetre támaszkodott, a *DAI* bizonyos szakaszai és a ma ismert szerkezete jelentős mértékben személyes közreműködésének köszönhetően állt elő. Ševčenko nyelvi és stilisztikai érveivel ellentétben Howard-Johnston elsősorban abból a nem túl meggyőző, spekulatív elemeket sem nélkülöző megállapításból indult ki, hogy a *DAI*-ban található számos hiba és a munka nagy részét jellemző rendkívül egyenetlen és gyenge szerkesztésmód elképzelhetetlen lenne egy, a császár parancsára dolgozó szerkesztő esetében. Ilyen hibákkal terhelt, egyenetlen színvonalú összeállítást csak VII. Konstantin adhatott ki a kezéből.³⁷ Amint azonban alább látni fogjuk, ez a nem csakély részben a modern kutató elvárásait és szempontjait vissztükröző megállapítás nem kizárólag a *DAI*-val kapcsolatban lenne felvethető.

Bár első látásra a *DAI* szövegének nyelvi, illetve tartalmi vizsgálatából levont következtetések egymásnak fontos részletekben ellentmondani látszanak, a Ševčenko és Howard-Johnston által megfogalmazott eredmények valójában nem jelentenek egymást alapvetően kizáró állításokat. A brit történész a korábbi

Notes et remarques sur enseignement et culture à Byzance des origines au Xe siècle. Paris 1971. 277–278. – angol fordítását lásd Paul Lemerle: Byzantine Humanism, the First Phase: Notes and Remarks on Education and Culture in Byzantium from Its Origins to the 10th Century. Ford. Helen Lindsay – Ann Moffatt. (Byzantina Australensia 3.) Canberra 1986. 320–321.

³⁵ Farkas Z.: A magyar őstörténet i. m. 137.

³⁶ Vö. például Juan Signes Codoñer: Los eslavos en las fuentes bizantinas de los siglos IX–X: el De administrando imperio de Constantino VII Porfirogéneto. 'Ilu: Revista de Ciencias de las Religiones Anejos 13. (2004) 117–118.; Alexander Kazhdan: A History of the Byzantine Literature (850–1000). Athens 2006. 134.; Warren Treadgold: The Middle Byzantine Historians. Hampshire–New York 2013. 156.; Peter Schreiner: Die enzyklopädische Idee in Byzanz. In: Encyclopedic Trends in Byzantium? Proceedings of the International Conference held in Leuven, 6–8 May 2009. Szerk. Peter van Deun – Caroline Macé. Leuven–Paris–Walpole 2011. 13.; Kevésbé radikálisan Klaus Belke – Peter Soustal: Einleitung. In: Die Byzantiner und ihre Nachbarn. Die *De administrando imperio* genannte Lehrschrift des Kaisers Konstantinos Porphyrogenetos für seinen Sohn Romanos. Ford. és jegyz. Klaus Belke – Peter Soustal. (Byzantinische Geschichtsschreiber 19.) Wien 1995. 46–47.

³⁷ James Howard-Johnston: The De Administrando Imperio: a Re-examination of the Text and a Re-evaluation of Its Evidence about the Rus. In: Les centres proto-urbain russes entre Scandinavie, Byzance et Orient. Szerk. Michel Kazanski – Anne Necessian – Constantin Zuckerman. Paris 2000. 301–336., különösen 308–310.

kutatással³⁸ – főként Claudia Sode azonos felosztásával³⁹ – egyetértésben a teljes könyvhöz tartozó előszó (*Prooimion*: P) és a munka további hét helyén található „köztes” „át- és bevezetői” (Sode kifejezésével élve *Zwischenproöme*: 1_{4–15},⁴⁰ 13_{12–23},⁴¹ 13_{195–200},⁴² 30_{2–5},⁴³ 43_{2–6},⁴⁴ 46_{166–169},⁴⁵ 48_{22–27}.)⁴⁶ mellett négy nagyobb egységre bontva elemezte a *DAI* szövegét. E négy egység az előszóban a mű tartalmával kapcsolatban említett négy nagyobb tematikával feleltethető meg. A P_{14–17} alatt ígért elsőhöz a mű 1₁₆–13₁₁ fejezetei tartoznak, amelyek a Birodalom északi határvidékén élő népek (besenyők, magyarok, ruszok stb.) egymáshoz és a Bizánci Birodalomhoz fűződő viszonyáról tartalmaznak rövid, praktikus leírásokat. A P_{17–18} mondatával beharangozott második részt a 13. fejezetben elhelyezett hosszú monológ alkotja (13_{12–194}), amely arra okítja a jövődó uralkodót, hogy Bizánc szomszédjai milyen mohó kérésekkel fordulhatnak a császárhoz, és ezeket milyen indokokkal kell elutasítani. A harmadik rész, amelyre a P_{19–23} sorai utalnak, a 13₁₉₅–48₂₁ fejezeteket öleli fel, és a munka fő célkitűzésének megfelelően a Bizánc közelebbi és távolabbi szomszédságában élő népekről ad hosszabb vagy rövidebb leírásokat különféle nézőpontokat felvonultatva. A P_{23–24} mondata által jelzett negyedik és egyben utolsó szakasz (48₂₂–53₅₃₅) a bizánci állam története során bekövetkezett változásokról kínál különböző mélységű összefoglalókat.⁴¹

Az egyes részek elemzése természetesen e nagyobb blokkok további felosztását is lehetővé teszi. Így az 1₁₆–13₁₁ fejezeteken belül jól elkülönül a 9. fejezet, amely a körülötte álló részeketől eltérően – az utolsó, szervesen beszúrt mondatból (9₁₁₄) eltekintve – nem az egyes népek egymáshoz és Bizánchoz való viszonyát tárgyalja, hanem egy minden bizonnyal bizánci diplomáciai jelentésként Konstantinápolyba került és a szerkesztő előtt fekvő szöveget bemásolva a ruszok által a Dnyeper folyón megtett út részleteit tárja az olvasó elé. Arról, hogy ez a hosszú leírás milyen megfontolásból került be a *DAI* egyébként egyetlen igazán gondosan szerkesztett, az eredeti célkitűzést talán legjobban visszatükröző (?)

³⁸ *Bury, J. B.*: The treatise i. m. 519–520.; *Gyula Moravcsik*: Byzantinoturcica. In: Die byzantinische Quellen der Geschichte der Türkvolker. Zweite, durchgearbeitete Auflage (Berliner Byzantinische Arbeiten 10.) Berlin 1958. 362–363.; *Romilly H. Jenkins*: General Introduction. In: Constantine Porphyrogenitus, De Administrando Imperio: A Commentary. Szerk. Romilly H. Jenkins. Washington 1962., 2. kiadás. 2012. 1–8., különösen 2.; *Claudia Sode*: Untersuchungen zu De administrando imperio Kaiser Konstantins VII. Porphyrogenetos. In: Varia V. Szerk. Paul Speck. (ΠΟΙΚΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ 13.) Bonn 1994. 149–260., különösen 149–151.; Sode nyomán lásd *Belke, K. – Soutal, P.*: Einleitung i. m. 48–54.

³⁹ *Sode, C.*: Untersuchungen i. m. 150–151. Howard-Johnston Sode cikkét említetlenül hagyja.

⁴⁰ *Sode, C.*: Untersuchungen i. m. 165–178.; *Howard-Johnston, J.*: The *De administrando imperio* i. m. 309.

⁴¹ *Howard-Johnston, J.*: The *De administrando imperio* i. m. 304.

részébe, legfeljebb csak találgathatunk.⁴² A mű teljes terjedelmének legnagyobb részét kitevő, sok helyen a szerkesztetlenség jeleit mutató harmadik szakasz szintén számos, jól elkülönülő egységet ölel fel. A 14–22., illetve a 25_{56–85.} fejezetek a muszlim hatalom terjeszkedését mutatják be; a 23–24. fejezetek az Ibériai-félszigetről szóló ókori forrásokból származó, kiválasztott információkat foglalják össze. A 25_{1–55.} fejezet a germán népek hódításairól számol be a Nyugatrómai Birodalom területén, míg a 26. fejezet itáliai eseményekről ad számot. A harmadik szakasz végén (47–48_{21.}) szintén két, az előző fejezetekhez alig-alig kapcsolódó kivonatot találunk, amelyek Ciprus történetébe engednek bepillantást, és amelyek így lényegüket tekintve sokkal szorosabban kapcsolódnak a mű negyedik, ugyancsak kevésbé szerkesztett részének mondanivalójához (a peloponnészoszi szlávokkal kapcsolatos különféle történetek gyűjteménye: 49–50_{62.} fejezet; Kherson és a Krím: 53. fejezet stb.). A harmadik szakasz törzsét képező 27–46. fejezetek szintén négy további, jól elkülönülő részre tagolódnak: a 27–28. és 29_{98–216.} fejezetek Itália, a 29–36. fejezetek a Balkán nem bizánci uralom alatt álló térségei, a 37–42. fejezetek a kelet-európai steppe és a Kárpát-medence, míg a 43–46. fejezetek a transzkaukázusi királyságok viszonyaiba és történetébe kínálnak betekintést.⁴³

Az már a *DAI* szerkezetének első, csak a főbb vonalakra koncentrááló áttekintése nyomán is okkal vehető fel, hogy a munka készítése során a szerkesztő(k) valószínűleg nem jutott(ak) el az eredetileg tervezett végcél eléréséig. Ennek ellenére a könyvhöz a gyűjteményen történő munkálatok befejezése idején, vagy azt nem sokkal megelőzően egy, a meglévő anyag tartalmához és szerkezetéhez nagyjából igazodó előszó készült (P), amelynek megírásában VII. Konstantin is egyértelműen részt vett.⁴⁴ Arról azonban, hogy az előszóval ellátott és ránk maradt forma mennyiben tér el tartalmában és összképében az előre eltervezett műtől, különféle elképzelések fogalmazódtak meg.

A 20. század elején a *DAI*-t egyfajta, a Bizáncot körülvevő népek és politikai alakulatok bemutatását célzó műnek gondoló Bury látva e szerkesztési hiányosságokat, valamint azt a tényt, hogy a kor számos, bizánci szempontból is különösen fontos politikai alakulatát – így a kazárokat, a bolgárokat, vagy éppen az Alpoktól

⁴² Vö. *Howard-Johnston, J.*: *The De administrando imperio* i. m. 306., 312–313. (az első fejezetek szerkesztettségéről és a 9. fejezet beillesztésének lehetséges okáról); *Jonathan Shepard*: *Information, Disinformation and Delay in Byzantine Diplomacy*. *Byzantinische Forschungen* 10. (1985) 271–272.; Lásd még *Signes Codoñer, J.*: *Los eslavos* i. m. 127.; *Kaldellis, A.*: *Ethnography* i. m. 90.

⁴³ Az itt bemutatott felosztás *Howard-Johnston, J.*: *The De administrando imperio* i. m.-vet követi, aki a 27–46. fejezeteket a *DAI* „történeti-diplomáciai magjaként” határozta meg. A korábbi kutatók a 13₁₉₅–48_{21.} fejezetekből kirajzolódó „ethnográfiai körképet” inkább egységes egészként kezelték.

⁴⁴ *Sevčenko* és *Howard-Johnston* eddig idézett megállapításai mellett álljon itt még *Signes Codoñer, J.*: *Los eslavos* i. m. 118., *Cyril Mango*: *Introduction*. In: *Chronographiae quae Theophanis Continuati nomine fertur liber quo Vita Basilii imperatoris amplectitur*. *Kiad. és ford. Ihor Ševčenko* (*Corpus Fontium Historiae Byzantinae* 42.) Berlin 2011. 13*.

északra fekvő Karoling Birodalmat és az Ottók államát – az összeállító(k) legfeljebb mellékesen említi(k) meg, úgy vélte, hogy az anyag összegyűjtése után a mű végül befejezetlen maradt.⁴⁵ Részben hasonlóképpen Sode is arra a következtetésre jutott, hogy az „alapvetően gyakran összefüggés nélküli hosszabb-rövidebb jegyzetekből áll[ó]”⁴⁶ *DAI*-n végzett munkálatok „sohasem jutottak túl az anyaggyűjtésen, egy »dosszié« összeállításán.”⁴⁷ A *DAI* szerkezetének e jellegzetességét egyébként már Moravcsik is hangsúlyozta,⁴⁸ s a szintén VII. Konstantin parancsára elkészített *Szertartáskönyvhöz* (*De ceremoniis*) és a *De thematibushoz* (ezekre lásd alább) hasonlóan a *DAI*-t ugyancsak „többé-kevésbé rendezett szövegek gyűjteményé”-nek, „alapvetően csak kivonatgyűjtemények”-nek látta a 20. század végi német bizantinológia kiemelkedő alakja, Peter Schreiner is.⁴⁹ A kortárs brit Bizánc-kutatás egyik legmeghatározóbb személyisége, a *DAI*-t egyébként „a teljes bizánci irodalom[...] egyik legenigmatikusabb művének”⁵⁰ tartó Paul Magdalino pedig – ugyan részletes és meggyőző indoklás nélkül – még azt is felvethetőnek vélte, hogy az összeszedett anyag esetleg jelentős további feldolgozásra várt, s jelen formájában talán inkább az előkészített alapanyagot tarthatjuk a kezünkben. Amint fogalmazott, „a fejezetcímek és az azok tartalma közötti esetenkénti eltérés és a munka egészének általánosan összefüggéstelen jellege talán magyarázatot nyerhet, ha a fejezetcímeket olyan akták címeiként olvassuk, amelyekbe Konstantin azzal a – sohasem megvalósított – szándékkal rendezte az anyagait, hogy egy összefüggő elbeszéléssé kapcsolja azokat össze.”⁵¹

Sode következtetése szerint ráadásul a jegyzeteket végül csak Konstantin halála után, Basileios Lekapénos *parakoimómenos*⁵² kezdeményezésére másolták össze egy kódexbe a 960-as években.⁵³ Egy ennél is későbbi végső összeállítás lehetőségével is számolt ugyanakkor a ma ismert legkorábbi kézirat (*Par. Gr. 2009*) részletes

⁴⁵ Bury, J. B.: The treatise i. m. 525., 575–576.

⁴⁶ Sode, C.: Untersuchungen i. m. 151.

⁴⁷ Sode, C.: Untersuchungen i. m. 153., 184.; E véleményét később is fenntartotta, vö. Claudia Sode: Sammeln und Exzerptieren in der Zeit Konstantins VII. Porphyrogenetos. Zu den Fragmenten des Petros Patrikios im sogenannten Zeremonienbuch. In: Encyclopedic Trends in Byzantium? i. m. 161–176., különösen 168.

⁴⁸ Moravcsik, Gy.: Byzantinoturcica i. m. 364., a *DAI*-t mint „nur eine Anhäufung von längeren und kürzeren Notizen [...], die meist zusammenhangslos aufeinanderfolgen” írta le.

⁴⁹ Schreiner, P.: Die enzyklopädische Idee i. m. 15.

⁵⁰ Paul Magdalino: Constantine VII and the Historical Geography of Empire. In: Imperial Geographies in Byzantine and Ottoman Space. Szerk. Sahar Bazzaz – Yota Batsaki – Dimitar Angelov. Washington 2013. 29.

⁵¹ Magdalino, P.: Constantine VII i. m. 30.

⁵² A VII. Konstantin-kori gyűjtemények összeállításában az újabb kutatások szerint jelentős szerepet játszó *parakoimómenos* személyére lásd Walter G. Brokaar: Basil Lecapenus. *Studia bizantina et neohellenica* Neerlandica 3. (1972) 199–234.; Steven H. Wander: The Joshua Roll. Wiesbaden 2012. 106–132.

⁵³ Sode, C.: Untersuchungen i. m. 153., 184. 93. jegyz.

paleográfiai és kodikológiai vizsgálatát újból elvégző Brigitte Mondrain. Felvázolta ugyanis annak a lehetőségét, hogy a VII. Konstantin korában összegyűjtött jegyzetanyagot végül csak a *Par. Gr. 2009*-ben a *DAI* szövegét tartalmazó kódex tulajdonosaként megjelölt Ióannés Dukas *caesar*⁵⁴ számára másolták volna össze a ma ismert formájában. Az általa a paleográfiai jellegzetességei alapján inkább a 12. századra keltezett kézirat pedig ennek a példánynak a másolata lehetne.⁵⁵ Bár Mondrain e felvetésére eddig inkább az azt valószínűtlennek tartó válaszok érkeztek,⁵⁶ az mindenesetre bizonyos, hogy a *Par. Gr. 2009*-ben néhány olyan elem is feltűnik, amelyek a 11. századi,⁵⁷ sőt, esetleg már a 12. századi⁵⁸ állapotokra vonatkozó információkat tartalmaznak. Ezek egy része azonban eredetileg a 10. századi szöveget tartalmazó kódexbe írott széljegyzet is lehetett, amelyek a későbbi másolás során beillesztésre kerülhettek a 10. században összeállított anyagba.

A VII. Konstantin-kori előszó megléte és annak a „jegyzet- vagy cédulagyűjtemény” tartalmához és elrendezéséhez igazodó volta annyit mindenképpen mutat, hogy a nagyjából a 952 előtti években összeállított anyagon a későbbiekben alapvető változásokat már nem eszközöltek (bár ennek ellenére elméletileg akár teljes fejezetek – például az első részből kilógó 9. fej. – is beillesztésre kerülhettek a szövegbe). A legelterjedtebb *feltételezés* szerint 952-ben a *DAI* – néhány később bekerült megjegyzést leszámítva – jelen formájában kerülhetett átadásra a 14. életévét betöltő trónörökösnek, a későbbi II. Rómanosnak, aki számára a gyűjtemény eredetileg egyfajta tankönyvként készült.⁵⁹ Habár az előszóban is kiemelt tény, miszerint a művet az előszó megírása idején az ifjú trónörökös okítására szánták, valamint a feltevés, hogy a benne található anyagot Rómanos közelgő 14. születésnapjára készülve nagyon sietősen állították össze,⁶⁰ részben magyarázatot kínálhatna a *DAI* bizonyos jellegzetességeire, a teljes munka azonban ennek ellenére is egy, a trónörökös tanításánál nagyobb szabású program keretei közé látszik illeszkedni. Ráadásul azok a feltételezések, amelyek a VII. Konstantin-kori

⁵⁴ A Ióannés Dukas könyvtárára utaló bejegyzésre (*Par. Gr. 2009* fol. 211v) és a másolóra lásd *Moravcsik Gy.*: Bevezetés. In: *Bíborbanszületett Konstantin* i. m. 16.

⁵⁵ *Brigitte Mondrain*: La lecture du De administrando imperio à Byzance au cours des siècles. *Travaux et Mémoires* 14. (2002) 485–498., különösen 490–491. Ezzel szemben *Moravcsik* a kéziratot a 11. század második felére keltezte, vö. *Moravcsik Gy.*: Bevezetés i. m. 16.

⁵⁶ Vö. pl. *Magdalino, P.*: Constantine VII i. m. 29–30.

⁵⁷ Vö. *Howard-Johnston, J.*: The *De administrando imperio* i. m. 305.

⁵⁸ *Mondrain, B.*: La lecture i. m. 491.

⁵⁹ *Jenkins, R. H.*: General Introduction i. m. 1., 5.; *Moravcsik, Gy.*: Byzantinoturcica i. m. 365.; *Howard-Johnston, J.*: The *De administrando imperio* i. m. 306. stb. Ezen értelmezés feltételes voltát hangsúlyozta *Farkas Z.*: A magyar őstörténet i. m. 131., illetve a teljes munkával kapcsolatban erős kételyének adott hangot *Kaldellis, A.*: Ethnography i. m. 88., 210. 34. vj.

⁶⁰ *Howard-Johnston, J.*: The *De administrando imperio* i. m. 309–310.

jegyzetanyag időközben félbehagyott állapotát (Sode, Kresten⁶¹), jóval későbbi összeszerkesztését (Mondrain), esetleg egy később összeállítandó munkához történő adatgyűjtés voltát (Magdalino) valószínűsítik, kimondva-kimondatlanul abból indulnak ki, hogy a *DAI* jelen (rendezetlennek tűnő) formájában nem, vagy nem teljesen tölthette be a neki szánt szerepet. Ám amint alább látni fogjuk, a könyvet a korabeli hasonló összeállításokkal együtt vizsgálva ez nem feltétlenül tűnik egyértelműnek.⁶² Ehhez azonban célszerűnek látszik itt egy közelebbi pillantást vetni a fent említett nagyobb programra.

VI. Leó, VII. Konstantin és az államrend működésének helyreállítása

A kérdéses program gyökerei a VII. Konstantin nagyapja, I. Basileios és apja, VI. (Bölcs) Leó uralkodása idején megkezdődött kodifikáló munkáig nyúlnak vissza. Az I. Basileios császár uralkodása alatt elindult jogi rendszerező tevékenység⁶³ betetőzéseként Leó alatt készült el a Justinianos idején összeállított törvénytár (a *Corpus Iuris Civilis*) a kor viszonyaihoz jobban illeszkedő változata, a *Basilika* néven ismert törvénygyűjtemény. Leó nevében saját törvénygyűjteményt eredményező jogalkotó munka is folyt (az eredetileg 113 rendeletet tartalmazó úgynevezett Leó-féle *Novellae* kiadása).⁶⁴ Szintén a jogalkotás tágabb keretei közé tartozik a Leó uralkodására keltezett *Eparkhos könyve* összeállítása, amely egy sor kereskedelmi egyesületre (*collegia*) vonatkozó szabályozás összefoglalását adta.⁶⁵ Amint arra Paul Magdalino rámutatott,⁶⁶ normatív jellegüket látva lényegé-

⁶¹ Otto Kresten felvetésére lásd alább, a 138. jegyzetben.

⁶² A 9–10. századi bizánci és a modern szemlélet különbözőségére rámutat *András Németh*: *Layers of Restorations: Vat. Gr. 73 Transformed in the Tenth, Fourteenth, and Nineteenth Centuries*. *Miscellanea Bibliothecae Apostolicae Vaticanae* 21. (2015) 281–330.; *András Németh*: *Excerpts versus fragments: Deconstructions and reconstructions of the Excerpta Constantiniana*. In: *Canonical Texts and Scholarly Practices. A Global Comparative Approach*. Szerk. Anthony Grafton – Glenn W. Most. Cambridge 2016. 253–274.

⁶³ Vö. pl. *Andreas Schminck*: *Studien zu mittelbyzantinischen Rechtsbüchern (Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte, 13.)* Frankfurt 1986.; *Juan Signes Codoñer – Francisco Javier Andrés Santos*: *La Introducción al Derecho (Eisagoge) del Patriarca Focio*. Madrid 2007.

⁶⁴ Leó törvényeinek kiadásaira, a *Basilikával* való összefüggéseire, a *Novellae*-ben található törvények közzétételének idejére a korábbi irodalom ismertetésével együtt lásd *Juan Signes Codoñer*: *The Corpus of Leo's Novels*. *Subseciva Groningana* 8. (2009) 1–33.

⁶⁵ A görög szöveget német fordítással kiadta és a mű jellegét, illetve a kutatás történetét az előszóban röviden bemutatta *Johannes Koder*: *Das Eparchenbuch Leons des Weisen*. (*Corpus Fontium Historiae Byzantinae* 33.) Wien 1991.

⁶⁶ *Paul Magdalino*: *The Non-Judicial Legislation of Leo VI*. In: *Analecta Atheniensi ad ius Byzantium spectantia* I. Szerk. Spyros Troianos (*Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte, Athener*

ben ugyancsak egyfajta kodifikáló szándék húzódott meg a császár neve alatt fennmaradt katonai kézikönyv, a *Taktika*,⁶⁷ és a császári fogadások ülésrendjét szabályozó, Philotheos által írt *Klétorologion*⁶⁸ összeállítására mögött is. E munkák közös jellemzője, hogy az állam működésének szabályrendszerét kívánták a korábban létező szabályozások összegyűjtésével, rendszerezésével, megrostálásával és saját jelenük viszonyaihoz igazításával, valamint a felmerülő hiányok pótlásával és a látható ellentmondások feloldásával új, könnyebben átlátható és követhető alapokra helyezni. Az egyes művek elkészültét számos korábbi dokumentum összegyűjtése, áttekintése és kivonatolása előzte meg. E hatalmas léptékű vállalkozás hátterében, annak mintegy szellemi atyjaként a kutatás az I. Basileios által Leó tanítójaként fia mellé állított Phótiost, a kor egyik legműveltebb tudósát és egyházfőjét látja.⁶⁹

Ez a praktikus célokra kiterjedő, többé-kevésbé jól követhető szempontok szerint szerveződő gyűjtőmunka folytatódott azután a 10. század első felében, Konstantin uralkodása alatt – ám jelentősen kitérített keretek között. Miután a tényleges jogalkotó tevékenység legnagyobb része Leó uralkodása alatt zömmel lezárult,⁷⁰ a Konstantin udvarában folyó gyűjtés fókuszába inkább történeti és kulturális kérdések kerültek. Egy hatalmas vállalkozás keretében elkezdődött egy sor ókori, késő ókori és kora középkori bizánci szerző munkáinak előre meghatározott szempontok szerinti kivonatolása, majd 53 előre kijelölt téma köré csoportosuló gyűjteményekbe rendezése (az úgynevezett *Excerpta Constantiniana* vagy „történeti kivonatok” néven ismert vállalkozás).⁷¹ Részben

Reihe 10.) Athen–Komotini 1997. 169–182.; *Paul Magdalino*: Byzantine encyclopaedism of the ninth and tenth centuries. In: *Encyclopaedism from Antiquity to the Renaissance*. Szerk. Jason König – Greg Woolf. Cambridge 2013. 219–231., különösen 226.

⁶⁷ A görög szöveg új, kritikai kiadása és angol fordítása: *The Taktika of Leo VI*. Kiad. és ford. George T. Dennis (Dumbarton Oaks Texts 12.) Washington 2010.; valamint lásd a részletes kommentárokat *John Haldon*: *A Critical Commentary on The Taktika of Leo VI* (Dumbarton Oaks Studies 44.) Washington 2014.

⁶⁸ A görög szöveg kiadását francia fordítással lásd *Nicolas Oikonomidès*: *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*. Introduction, texte et commentaire. Paris 1972.

⁶⁹ Vö. *Magdalino, P.*: *The Non-Judicial Legislation* i. m. 181; részletesebb indoklással *Magdalino, P.*: *Byzantine encyclopaedism* i. m. 228–229.; Phótiós szerepére az I. Basileios alatt folyó jogalkotó munkában lásd még *Signes Codóner, J. – Andrés Santos, F. J.*: *La Introducción* i. m.

⁷⁰ A Konstantin alatt folyó jogalkotásra röviden (a korábbi irodalommal) lásd *Paul Magdalino*: *Knowledge in Authority and Authorised History: The Imperial Intellectual Programme of Leo VI and Constantine VII*. In: *Authority in Byzantium*. Szerk. Pamela Armstrong. Farnham 2013. 191.

⁷¹ A kiadásokat és a kérdés irodalmát is bemutató, a konstantini vállalkozásból fennmaradt kötetek elemzésén alapuló új szintézis számos új eredménnyel, lásd *András Németh*: *Imperial Systematization of the Past. Emperor Constantine VII and His Historical Excerpts*. Doktori (PhD) értekezés. (CEU) Bp. 2010. Ennek jelentősen átdolgozott kiadása hamarosan nyomtatásban is megjelenik *András Németh*: *Emperors and Excerpts: The Byzantine Appropriation of the Past*. Cambridge (megjelenés alatt); Az eredmények előzetes közléséhez lásd még *András Németh*: *The Imperial Systematisation of the Past in Constantinople: Constantine VII and His Historical Excerpts*. In: *Encyclopaedism from Antiquity*

a *Klétorologion* által megkezdett utat folytatva, az ott megfogalmazott célt jelentősen kibővítve elkészítették az udvari szertartások gyűjteményét tartalmazó *Szertartáskönyvet* (*De ceremoniis*).⁷² Összeállítás készült a bizánci közigazgatási területek, a *themák* történetéről (*De thematibus*),⁷³ és amint láttuk, a Bizáncot körülvevő népek múltjáról és a Birodalom azokhoz való viszonyáról (*DAI*). Konstantin megrendelésére megírták nagyapja, I. Basileios életrajzát (*Vita Basilii*).⁷⁴ Szintén a császár utasítására elkészült két, a Birodalom történetét 813 és 867/886 között bemutató mű: egy Genesisos neve alatt fennmaradt összeállítás, valamint egy ismeretlen szerzőségű, Theophanés krónikáját folytató, az eseményeket a császárok uralkodása szerint tagolva 815-től 867-ig tárgyaló történeti narratíva (*Theophanes Continuatus* első négy könyve).⁷⁵ Az utóbbit később, minden bizonnyal VII. Konstantin halála után kiegészítették a 886-tól 961-ig tartó események feldolgozásával (mintegy az ugyancsak a *Theophanes Continuatus* név alatt fennmaradt gyűjtemény 5. könyveként hagyományozott *Vita Basilii* folytatásaként).⁷⁶ Szintén a császári udvar megrendeléseivel, illetve mecénási tevékenységével összefüggésben született meg egy kiterjedt egyházi

to the Renaissance i. m. 232–258.; *Németh, A.*: Layers of Restorations i. m.; *Németh, A.*: Excerpts versus fragments i. m.; Vö. még *Bernard Flusin*: Les Excerpta Constantiniens. Logique d'une anti-histoire. In: *Fragments d'historiens Grecs, Autour de Denys d'Halicarnasse*. Szerk. Sylvie Pittia. Roma 2002. 537–559.

⁷² A görög szöveget angol fordítással és a megértést segítő bő jegyzetanyaggal hozza *Constantine Porphyrogenetos*, *The Book of Ceremonies* (With the Greek edition of the *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* [Bonn 1829.] I-II. Ford. és jegyz. Ann Moffatt – Maxene Tall (Byzantina Australensia 18.) Canberra 2012.

⁷³ *Constantino Porfirogenito*, *De Thematibus*. Introdizione – Testo critico – Commento. Kiad. Agostino Pertusi. (Studi e Testi 160.) Città del Vaticano 1952. Vö. még *Magdalino, P.*: *Constantine VII* i. m. 26–29.

⁷⁴ A szöveg új kiadását és angol fordítását lásd *Chronographiae quae Theophanis Continuati nomine fertur liber quo Vita Basilii imperatoris amplectitur* i. m.

⁷⁵ *Iosephi Genesisii regum libri quattuor*. Kiad. Anni Lesmüller-Werner – Hans Thurn (*Corpus Fontium Historiae Byzantinae* 14.) Berlin 1978.; *Genesisios: On the Reigns of the Emperors*. Ford. Anthony Kaldellis (*Byzantina Australiensia* 11.) Canberra 1998.; *Chronographiae quae Theophanis Continuati nomine fertur Libri I–IV Recensuerunt anglice verterunt indicibus instruxerunt*. Kiad. és ford. Michael Featherstone – Juan Signes-Codoñer. (*Corpus Fontium Historiae Byzantinae* 53.) Berlin 2015.; *Az utóbbi kiadás fontos problémáira világít rá Filippomaria Pontani: A New Edition of Theophanes Continuatus*. *Histos* 10. (2016) LXXXVIII–C.; A két történeti munkára, születésük háttérére és összefüggéseire lásd *Magdalino, P.*: *Knowledge in Authority* i. m. 200–206.; *Michael Featherstone: Theophanes Continuatus: A History for the Palace*. In: *La face cachée de la littérature byzantine. Le texte en tant que message immédiat. Actes du colloque international, Paris, 5–7 juin 2008*. Szerk. Paolo Odorico. (*Dossiers Byzantins* 11.) Paris 2012. 123–135.; *Jeffrey Michael Featherstone: Basileios Nothos as Compiler: The De Cerimoniis and Theophanes Continuatus*. In: *Textual Transmission in Byzantium: Between Textual Criticism and Quellenforschung*. Szerk. Inmaculada Pérez Martín – Juan Signes Codoñer. Turnhout 2014. 353–372., különösen 358–360.

⁷⁶ Vö. *Featherstone, J. M.*: *Basileios Nothos as Compiler* i. m.

naptár az ünnepelt szentek rövid életírásaival (a konstantinápolyi *Synaxarion*),⁷⁷ illetve egy-egy lógyógyászati (*Hippiatrika*)⁷⁸ és mezőgazdasági (*Geoponika*)⁷⁹ „kézikönyv”. A 10. századi irodalmi gyűjtőtevékenységhez kapcsolódóan – a császári udvar ilyen irányú működésétől nem függetlenül – készült el egy, számos korábbi szentéletrajz felhasználásával összeállított, stilisztikailag egységesített hagiográfiai gyűjtemény (Symeón Metaphrastés *Ménologionja*),⁸⁰ több epigrammagyűjtemény⁸¹ és egy sor katonai kézikönyv.⁸²

E munkák többsége főként korábbi, ókori és késő ókori szerzők írásaiból származó kivonatokon alapuló kompiláció,⁸³ amelyek fő célja a megelőző korokban felhalmozott tudás összegyűjtése, rendszerezése és a kortársak számára könnyen elérhetővé tétele, illetve lehetőség szerint többé-kevésbé naprakész szintre hozatala volt. A modern kutatás ezt az ókori és késő ókori szerzők iránti jelentős érdeklődést, és a műveikhez történő korábban nem tapasztalt mértékű visszanyúlást – amely az irodalom mellett a korabeli vizuális művészetben⁸⁴ is erőteljesen érzékelhető – többféle, főleg a nyugat-európai térség római kor utáni történetére jellemző fogalommal próbálta meg leírni az elmúlt több mint egy évszázad

⁷⁷ A Konstantin által megrendelt *Synaxarionra* lásd Ševčenko, I.: Bıborbanszületett Konstantin i. m. 258–259. 52. jegyz.; Ševčenko, I.: Re-reading i. m. 188–189. 52. jegyz.; Paolo Odorico: Idéologie politique, production littéraire et patronage au Xe siècle: l’empereur Constantin VII et le synaxariste Évariste. *Medioevo Greco* 1. (2001) 199–219. ; A munka elérhető kiadásaira és a kutatás állására röviden lásd még *Andrea Luzzi*: Synaxaria and the Synaxarion of Constantinople. In: *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography II.: Genres and Contexts*. Szerk. Stephanos Efthymiadis. Farnham 2014. 197–208., különösen 201–203.

⁷⁸ A *Hippiatrikára* lásd *Anne McCabe*: *A Byzantine Encyclopaedia of Horse Medicine. The Sources, Compilation, and Transmission of the Hippiatrica* (Oxford Studies in Byzantium) Oxford 2007.

⁷⁹ *Geoponika*: *Farm Work – A Modern Translation of the Roman and Byzantine Farming Handbook*. Ford. Andrew Dalby. Totnes 2011.

⁸⁰ Symeón Metaphrastés *Ménologionjára* lásd *Christian Høgel*: *Symeon Metaphrastes: Rewriting and Canonization*. Copenhagen 2002., vö. *Claudia Rapp*: *Byzantine Hagiographers as Antiquarians, Seventh to Tenth Centuries*. *Byzantinische Forschungen* 21. (1995) 31–44.

⁸¹ Így többek között a 9. század végén Konstantin Kephala Antológiája, amely korábbi, ókori és késő ókori antológiákra támaszkodott, valamint a 10. század közepe táján keletkezett, Kephala antológiáját folytató és kiegészítő *Antologia Palatina* (minden bizonnyal Rhodosi Konstantin közreműködésével). A 9–10. századi gyűjteményeket áttekinti *Marc D. Lauxtermann*: *Byzantine Poetry from Pisides to Geometers: Texts and Contexts I.* (Wiener Byzantinistische Studien XXIV/1.) Wien 2003. 83–128.; Kephala összeállítására lásd külön *Marc D. Lauxtermann*: *The Anthology of Cephalas*. In: *Byzantinische Sprachkunst. Studien zur byzantinischen Literatur gewidmet Wolfram Hörandner zum 65. Geburtstag*. Szerk. Martin Hinterberger – Elisabeth Schiffer. Berlin–New York 2007. 194–208.

⁸² Pl. *Constantine Porphyrogenitus*, *Three Treatises on Imperial Military Expeditions*. Kiad. és ford. John Haldon (*Corpus Fontium Historiae Byzantinae* 28.) Wien 1990.; *Dennis F. Sullivan*: *Siegecraft. Two Tenth-Century Instructional Manuals by “Heron of Byzantium”* (Dumbarton Oaks Studies 26.) Washington 2000.; *Eric McGeer*: *Sowing the Dragon’s Teeth. Byzantine Warfare in the Tenth Century* (Dumbarton Oaks Studies 33.) Washington 2008.

⁸³ A bizánci kivonatolás típusaira lásd *Németh, A.*: *Excerpts versus fragments* i. m. 259–261.

⁸⁴ A kutatásról röviden lásd *Ádám Bollók*: *Rediscovering Antiquities and Reviving the Past. Byzantium during the 9th and 10th Centuries*. *Convivium* 3. (2016) 60–75.

során. Szűkebb értelemben VII. Konstantin korát – tágabban pedig a 9. század utolsó évtizedeitől a 10. század második feléig tartó időszakot – egyaránt neveztek az enciklopédizmus,⁸⁵ az első bizánci humanizmus⁸⁶ és a „Makedón reneszánsz”⁸⁷ időszakának. Később ugyanakkor az is egyre világosabbá vált, hogy bár e nyugat-európai jelenségek néhány vonása meglepő párhuzamosságokat mutat a 9–10. századi bizánci irodalmi és művészeti életben tapasztalható folyamatokkal, a fenti fogalmakkal valójában nem írhatók le a közép bizánci szerzők és patrónusaik célkitűzései. Az utóbbiak ugyanis saját gyűjtő, összeállító, szerkesztő és kodifikáló tevékenységük kapcsán általában ’rend’-ről (τάξις) és e rend megteremtéséről írtak.⁸⁸ Ezt a koncepciót tükrözik mind a Leó idején keletkezett, egyértelműen gyakorlati célokat szolgáló, mind pedig a Konstantin idején összeállított, praktikus és „antikvárius” szempontokat elegyítő művek is.⁸⁹ Maga az elképzelés – amint azt Magdalino hangsúlyozta⁹⁰ – Leó korából származott, és az államnak a korábbi évszázadok (a 7. századi összeomlás utáni időszak, az úgynevezett bizánci „sötét kor”, illetve a képvita kora) során szétzilálódott működési rendjének helyreállítását, a kor kulturális viszonyainak emelését célozta a késő ókori keletrómai államra és kultúrára tekintve követendő példaként. E jelentős erőforrásokat

⁸⁵ Lásd pl. *Karl Krumbacher: Geschichte der byzantinischen Literatur von Justinian bis zum Ende des Oströmischen Reiches (527–1453)*. München 1897. 258–264.; *Alphonse Dain: L’encyclopédisme de Constantin Porphyrogénète. Lettres d’humanité* 12. (1953) 64–81.; *Paul Lemerle: L’encyclopédisme a Byzance a l’apogée de l’empire, et particulièrement sous Constantin VII Porphyrogénète. Cahiers d’histoire mondiale* 9. (1966) 596–616.; A korábbi elképzelés modern kritikai áttekintését nyújtja *Schreiner, P.: Die enzyklopädische Idee i. m. 3–25.*; A jelenséget modern perspektívába helyezi *Magdalino, P.: Byzantine encyclopaedism i. m.*; *Paul Magdalino: Orthodoxy and History in Tenth-Century Byzantine ‘Encyclopedism’*. In: *Encyclopedic Trends in Byzantium?* i. m. 143–159.; A Konstantin-kori munkák enciklopédikus jellegét viszonylag korán vitatta *Beaud, B.: Le savoir et le monarque i. m. 554., 556., 563.*

⁸⁶ *Lemerle, P.: Le premier humanisme i. m.*; *Lemerle, P.: Byzantine Humanism i. m.*

⁸⁷ A művészetek területén e fogalom használatnak élharcosa Kurt Weitzmann volt. Egyik utolsó, összefoglaló írása korábbi nézeteinek bemutatásával *Kurt Weitzmann: The Character and Intellectual Origins of the Macedonian Renaissance*. In: *Kurt Weitzmann: Studies in Classical and Byzantine Manuscript Illumination*. Szerk. Herbert L. Kessler. Chicago 1970. 176–223.; A „Makedón reneszánsz” fogalmának előtörténetére lásd *Valentina Cantone: Echoes of Antiquity in Middle Byzantine Miniatures: A Matter of Style*. In: *The Antique Memory and the Middle Ages*. Szerk. Ivan Foletti – Zuzana Frantová. Rome 2015. 51–85., különösen 55–59. Vö. még *Bollók, Á.: Rediscovering i. m. A reneszánsz fogalom bizánci környezetben való használatának problémáiról röviden lásd Peter Schreiner: »Renaissance« in Byzanz?* In: *Kontinuität und Transformation der Antike im Mittelalter*. Szerk. Willi Erzgräber. Sigmaringen 1989. 389–390.; *Ševčenko, I.: Bíborbanszületett Konstantin i. m. 239. 19. jegyz.*; *Ševčenko, I.: Re-reading i. m. 176. 19. jegyz.*; *Kazhdan, A.: A History ... (850–1000) i. m. 320–322.*; *Németh, Á.: Layers of Restorations i. m. 285.*

⁸⁸ A szövegekben visszatérő *taxis* és *eutaxia* fogalmak tágabb összefüggéseire lásd *Magdalino, P.: The Non-Judicial Legislation i. m. 172.*; *Magdalino, P.: Byzantine encyclopaedism i. m. 227.*; *Magdalino, P.: Orthodoxy and History i. m. 152–153.*

⁸⁹ A Leó és Konstantin idején folyó gyűjtőmunka különbségeire lásd *Magdalino, P.: The Non-Judicial Legislation i. m. 178–179. megjegyzéseit.*

⁹⁰ *Magdalino, P.: The Non-Judicial Legislation i. m.*; *Magdalino, P.: Byzantine encyclopaedism i. m. 223–224.*

igénylő program az államérdek mellett ráadásul a dinasztia érdekét is szolgálta. A tudományos és a kulturális élet fejlődését előmozdító császári patronáció, illetve a közvetlen császári szerepvállalás ugyanis az uralkodó és a dinasztia legitimitációját is erősítette,⁹¹ amely I. Basileios, VI. Leó és VII. Konstantin uralmának nemritkán turbulens eseményeit látva egyáltalán nem számított lényegtelennek.

A politikai, katonai és gazdasági helyzet lassú stabilizálódásával a háttérben⁹² a 9. század második felétől kezdve lehetségesnek és szükségesnek látszott a bizánci állam válsága idején⁹³ kialakult viszonyok áttekintése, és az „elveszett rend” „helyreállítása”.⁹⁴ Ezt a célt szolgálta Leó idején a jogi (*Basilika, Novellae*), gazdasági (*Eparchos könyve*), katonai (*Taktika*) ügyeket,⁹⁵ a szerzetesi életet,⁹⁶ az udvartartás rendjét (*Klétorologion*) és a külkapcsolatokat (lásd alább) áttekintő és szabályozó gyűjtemények összeállítása a szükséges átalakítások véghezvitelével egyetemben. E „kézikönyvekről” ugyan a mai elképzelések szerint néha nehéz megérteni, hogyan tölthették be a nekik szánt szerepet – a kortársak szemében ugyanakkor nyilvánvalóan alkalmasak voltak erre. A késő ókori római múlt és a 9–10. századi jelen viszonyai között érzékelt szakadék⁹⁷ áthidalására tett kísérletek a kultúra területén sem maradtak el, sőt, kezdetei nem egy esetben I. Basileios és VI. Leó idejénél korábbra is visszanyúlnak⁹⁸ – s persze az utóbbi uralkodása alatt is folytatódtak (lásd például Konstantin Kephalas már hivatkozott epigrammagyűjteményét).

⁹¹ Vö. *Beaud, B.*: Le savoir et le monarque i. m., különösen 557., 559–562.

⁹² Vö. *Warren T. Treadgold*: The Byzantine State Finances in the Eighth and Ninth Centuries (East European Monographs.) New York 1982.; *Warren T. Treadgold*: The Byzantine Revival, 780–842. Stanford 1988.

⁹³ E meghatározásra lásd *Wolfgang Brandes*: Finanzverwaltung in Krisenzeiten. Untersuchungen zur byzantinischen Administration im 6.–9. Jahrhundert. Frankfurt am Main 2002.

⁹⁴ A 7–9. századi, a késő ókori keletrómai államot a középkori Bizáncig eljuttató átalakulások eredményét nagyon frappánsan összefoglalja *Wolfgang Brandes*: Bilder und Synoden. Rechtsgeschichte 12. (2008) 177–178.

⁹⁵ A hadsereg ügyei iránti érdeklődés ennél az időnél korábbra datálódik, lásd a Syrianos magister által írott, de három különálló műként hagyományozódott katonai traktátust (*De Re Strategica, Rhetorica Militaris, Naumachia*). Erről összefoglalóan írt legutóbb (a kiadások és a korábbi irodalom felsorolásával) *Philip Rance*: The Date of the Military Compendium of Syrianus Magister (formerly the Sixth-Century Anonymus Byzantinus). Byzantinische Zeitschrift 100. (2007) 701–737.

⁹⁶ Vö. *Magdalino, P.*: Byzantine encyclopaedism i. m. 223., 227.

⁹⁷ Arra, hogy a késő ókor és a 9–10. század viszonyai közötti különbségek ellenére is az utóbbi korszak gondolkodói a római múlt és saját koruk között folytonosságot láttak, vö. *Németh, A.*: Excerpts versus fragments i. m. 254., 258–259.

⁹⁸ Vö. például *Ihor Ševčenko*: The search for the past in Byzantium around the year 800. *Dumbarton Oaks Papers* 46. (1992) 279–293.; *Cyril Mango*: The Revival of Learning. In: *The Oxford History of Byzantium*. Szerk. Cyril Mango. Oxford 2002. 214–221.; *Alexander Kazhdan*: A History of the Byzantine Literature (650–850). Athens 1999. 205–407.

Bizánc 9. századi – igen kis létszámú⁹⁹ – szellemi elitjének nem kevés oka volt arra, hogy saját jelenének politikai és műveltségi viszonyaira elégedetlenséggel tekintsen. A Birodalom jelentős balkáni és közel-keleti térségeinek 7. századi elvesztése Bizánc területi, gazdasági és katonai összezsugorodása mellett a kulturális viszonyok jelentős átalakulását is magával hozta. Az utolsó klasszikus stílusú történeti munka, Theophylaktos Simokattés *Világtörténete* a 7. század legelejének eseményeivel zárult. A nem sokkal később született *Húsvéti krónika* már egy más világ hangján szólalt meg.¹⁰⁰ A 7. század második felétől kezdve keletkezett írások között már ahhoz hasonló elbeszélőforrással sem találkozhattak a 9. században az államuk és kultúrájuk múltja után kutató bizánci írástudók.¹⁰¹ Az új korszak vezető műfajaként a szentéletrajz emelkedett ki.¹⁰² A 730-tól kibontakozó képvita (az úgynevezett képprombolás) több mint egy évszázadára az orthodoxia 843-as végső győzelmét követően a képtisztelő álláspont követői közé tartozó bizánci szellemi elit képviselői saját történetük legsötétebb, a kultúra hiányával jellemezhető periódusaként tekintettek. (Nem véletlen, hogy a képpromboló „rossz” császárok elítélése visszatérő motívuma a Makedón-dinasztia korabeli kompilációknak, így a *DAI*-nak is, például 13_{61–66}.¹⁰³) S habár az újabb kutatások fényében ma egyre tisztábban látszik, hogy a 8–9. század történetét a képvita lezárulta után a képtisztelő tábor által írt – illetve nem kis részben újra- és átírt – források sokkal sötétebb tónusokkal festik le, mint amilyen az a valóságban lehetett,¹⁰⁴ a 9. század derekán a Bizáncot körülvevő világra tekintő művelt konstantinápolyit mégsem tölthette el túlzott elégedettség.

Nyugaton a Karoling *renovatió*ként ismert mozgalom nemcsak kulturális téren tartott „tükröt” Bizánc urai elé, de Nagy Károly 800. évi császárra koronázása a

⁹⁹ *Mango, C.*: Revival i. m. 226. becslése szerint: „perhaps no more than a couple of hundred persons passing at a given time through the educational establishment, and that for the whole empire [...]”. A 9–10. századi bizánci literátusokra lásd még *Kazhdan, A.*: A History ... (850–1000) i. m. 316–320.; A helyzet a 10. század első felében sem volt teljesen rózsás: „[a]mikor [...] a patriarchai trón *pro tempore* birtokosát vád alá helyezték, [...] a saját nevét sem tudta papírra vetni”. *Ševčenko, I.*: Bíborbanszületett Konstantin i. m. 267.; *Ševčenko, I.*: Re-reading i. m. 194.

¹⁰⁰ Ennek hátterére (a korábbi irodalommal) lásd *Mischa Meier*: Ostrom–Byzanz, Spätantike–Mittelalter. Überlegungen zum „Ende“ der Antike im Osten des Römischen Reiches. Millennium 9. (2012) 229–249., különösen 233–236.

¹⁰¹ Vö. *Ralph-Johannes Lilie*: Wie dunkel sind die „Dunklen Jahrhunderte“? Zur Quellsituation in der mittelbyzantinischen Zeit und ihren Auswirkungen auf die Forschung. Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik 43. (1993) 37–44.

¹⁰² *Averil Cameron*: New Themes and Styles in Greek Literature, 7th and 8th Centuries. In: *The Byzantine and Early Islamic Near East I: Problems in the Literary Source Material*. Szerk. Averil Cameron – Lawrence I. Conrad. Princeton 1992. 81–105.

¹⁰³ Más kérdés, hogy a dörgedelem nem pontosan a célba vett személy ellen hangzik el. Lásd *Ševčenko, I.*: Bíborbanszületett Konstantin i. m. 265–266.; *Ševčenko, I.*: Re-reading i. m. 193.; *Sode, C.*: Untersuchungen i. m. 230.

¹⁰⁴ Vö. *Marie-France Auzépy*: L'iconoclasme. Paris 2006.; *Leslie Brubaker – John Haldon*: Byzantium in the Iconoclast Era, c. 680–850: A History. Cambridge 2011.

magát a keresztény *oikumené* egyedüli uraként meghatározó konstantinápolyi császár önképe szempontjából is alapvető kihívást jelentett.¹⁰⁵ Keletre tekintve azonban az ‘Abbāsida Kalifátus ennél sokkal reálisabb, nem pusztán a szimbolikus térben megjelenő veszélyt hordozott. A Közép-Anatólián keresztül húzódó bizánci-muszlim határvonalat érő rendszeres támadások¹⁰⁶ mellett elég itt Amorion 838-as ‘Abbāsida ostromára gondolnunk, amely a Birodalom egyik legfontosabb városi központjának, az uralkodó dinasztia névadó helyének elpusztításához vezetett.¹⁰⁷ Bagdad azonban ebben az időben nemcsak politikai, de kulturális értelemben is messze Konstantinápoly fölé tornyosult. Ezekben az évtizedekben zajlott a legkülönbözőbb tudományterületeket felölelő görög, szír és perzsa munkák arabra fordítását célul kitűző hatalmas vállalkozás megvalósítása,¹⁰⁸ amely évszázadokra megalapozta a muszlim tudományos élet fölényét Európával szemben. Mindezt egy olyan korban, amikor Bizáncban a könyvekhez való hozzáférés még Konstantinápolyban sem volt kielégítőnek nevezhető.¹⁰⁹ Ha politikai és katonai téren Bagdad sokáig halálos fenyegetést is jelentett Konstantinápoly számára, a 9. században az utóbbi szellemi elitje példaként tekinthetett az előbbi kulturális és műveltségi állapotaira.¹¹⁰ De inspiráló példaként tekinthettek a 7. század óta muszlim uralom alá került palesztinai szerzetesközösségek pezsgő kulturális világára is, amely Bizánc 8–9. századi válsága idején, az Omajjádok, illetve az ‘Abbāsidadak uralma alatt is megőrizte a korábbi virágzó szellemi életet.¹¹¹ Nem véletlen, hogy az e közösségekből

¹⁰⁵ *Michael McCormick*: Byzantium and the West, 700–900. In: *The New Cambridge Medieval History II. c. 700 – c. 900.* Szerk. Rosamund McKitterick. Cambridge 1995. 380.

¹⁰⁶ *John F. Haldon – Hugh Kennedy*: The Arab–Byzantine Frontier in the Eighth and Ninth Centuries: Military Organization and Society in the Borderlands. *Zbornik Radova Vizantološkog Instituta* 19. (1980) 79–116.

¹⁰⁷ *Alexander A. Vasiliev*: Byzance et les Arabes I. La dynastie d’Amorium. (*Corpus Bruxellense Historiae Byzantinae* 1.) Bruxelles 1935. 144–177.; *Juan Signes Codoñer*: The Emperor Theophilus and the East, 829–842. Court and Frontier in Byzantium during the Last Phase of Iconoclasm. (*Birmingham Byzantine and Ottoman Studies* 13.) Farnham 2014. 287–297.; Az elpusztított városra és az ostrom következményeire vö. *Amorium Reports 3: The Lower City Enclosure Finds. Reports and Technical Studies.* Szerk. Christopher E. Lightfoot – Eric A. Ivison. (*Amorium Monograph Series* 3.) İstanbul 2012.

¹⁰⁸ *Dimitri Gutas*: Greek Thought, Arabic Culture. The Graeco-Arabic Translation Movement in Baghdad and Early Abbasid Society (2nd–4th/8th–10th Centuries). London–New York 1998.

¹⁰⁹ *Cyril Mango*: The Availability of Books in the Byzantine Empire, a.d. 750–850. In: *Byzantine Books and Bookmen: A Dumbarton Oaks Colloquium.* Szerk. Ihor Ševčenko – Cyril Mango. Washington 1975. 29–45.

¹¹⁰ *Paul Speck*: Ikonoklasmus und die Anfänge der Makedonischen Renaissance. In: *Varia I.* Szerk. Paul Speck. (ΠΟΙΚΙΛΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ 4.) Bonn 1984. 175–210.; *Paul Speck*: Weitere Überlegungen und Untersuchungen über die Ursprünge der byzantinischen Renaissance. In: *Varia II.* Szerk. Paul Speck. (ΠΟΙΚΙΛΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ 6.) Bonn 1987. 253–283.; *Paul Magdalino*: The Road to Baghdad in the Thought-World of Ninth-Century Byzantium. In: *Dead or Alive? Byzantium in the Ninth Century. Papers from the Thirtieth Spring Symposium of Byzantine Studies, Birmingham, March 1996.* Szerk. Leslie Brubaker. Aldershot 1998. 195–213.; *Mango, C.*: Revival of Learning i. m. 214–215.

¹¹¹ *Cyril Mango*: Greek Culture in Palestine after the Arab Conquest. In: *Scrittura, libri e testi nelle aree provinciali di Bisanzio. Atti del seminario di Erice (Tp) (18-25 settembre 1988).* Szerk. Guglielmo

Konstantinápolyba érkező szerzetesek szerepet játszottak a második képromboló időszak és az azt követő kulturális építkezés eseményeiben is.¹¹²

A Keletrómai Birodalom (a késő ókori Bizánc) összeomlása után az új hátrvédelmi rendszer kiépítése, a hadsereg újraszervezése, az ismétlődő (magát Konstantinápolyt is kétszer elérő) muszlim támadások feltartóztatása, a gazdaság új alapokra állítása, a közigazgatás újjászervezése, valamint az államigazgatási rendszernek és az állami ideológiának az új realitásokhoz történő igazítása mind a „sötét” vagy „átmeneti kor” uralkodóira – köztük az utódok által sokszor elátkozott „képromboló” császárokra – hárult. Habár ők mindezen feladatokat – persze hatalmas áldozatok árán – többé-kevésbé sikeresen oldották meg, mégis érthető, hogy az ő konszolidáló munkájuk eredményeire építő új uralkodók, a Makedón-dinasztia császárai és a mögöttük álló tanácsadók nem az ő uralmukat jelölték ki saját példaképükként. Az új urak erőfeszítései arra irányultak, hogy saját korukat a képvita előtti időszak közvetlen folytatásaként, Nagy Konstantin, Justinianos és Hérakleios dicsőséges és sikeres leszármazottaiként láthassák és láttassák.¹¹³ A jog, a gazdaság, a hadtudomány, a „közigazgatás-történet”, a történetírás, a bizánci *oikumenén* kívüli világ viszonyai, az udvari szertartások vagy az irodalom területén végzett gyűjtő, kivonatoló, szerkesztő, összeállító, megrostáló, megújító és kanonizáló munkák a mindennapi élet során felmerülő praktikus igények kiszolgálása mellett mind ennek a célnak az eléréséhez szolgáltatott alapanyagot és gyakorlati segítséget. A 7. századi múlt „folytatására” természetesen csak a 9–10. századi realitások között volt – illetve még inkább: nem volt – lehetőség.¹¹⁴ A létrehozott gyűjtemények anyagának vizsgálata nemegyszer mutatott rá arra, hogy a múlt írásaiból megismerhető tudás, szertartások vagy éppen művészeti kifejezőeszközök „átvételére” és felelevenítésére akkor került sor, ha az – vagy annak egy, az új viszonyoknak megfelelően átalakított változata – beilleszthető volt a 9–10. század realitásai közé.¹¹⁵ A válogatás során kiemelkedően fontos szem-

Cavallo – Giuseppe De Gregorio – Marilena Maniaci. Spoleto 1991. 149–160.

¹¹² Az előző jegyzetben idézett munka mellett lásd pl. a Theophanés *Chronographiájáról* mondottakat alább, az 1312. oldalon.

¹¹³ *Paul Magdalino: The Distance of the Past in Early Medieval Byzantium (7th–10th centuries)*. In: *Ideologie e pratiche del reimpiego nell'alto medioevo (XLVI Settimane di studio del Centro Italiano di studi sull'alto medioevo)*. Spoleto 1999. 115–146., vö. még *Németh, A.: Excerpts verus fragments* i. m. 256.

¹¹⁴ A késő ókori és a közép bizánci világot elválasztó, a szövegek és a művészeti alkotások múltra tekintő sajátosságai miatt sokszor nehezen észrevehető különbségekre lásd pl. *Cyril Mango: Discontinuity with the past in Byzantine literature*. In: *Byzantium and the Classical Tradition*. University of Birmingham 13th Spring Symposium of Byzantine Studies, 1979. Szerk. Margaret Mullett – Roger Scott. Birmingham 1981. 48–57.

¹¹⁵ Vö. pl. *Jeffrey Michael Featherstone: Der Grosse Palast von Konstantinopel: Tradition oder Erfindung?* *Byzantinische Zeitschrift* 106. (2013) 19–38., különösen 35.; *Bollók, Á.: Rediscovering* i. m. 73.

pont volt, hogy a (döntően pogány) ókori és a (pogány és keresztény elemeket egyaránt hordozó) késő ókori múlt elemei összeegyeztethetőek legyenek a 9–10. századra kialakult orthodox birodalmi kultúrával. Amint Magdalino hangsúlyozta, a Makedón-kori gyűjtő- és rendszerező munka alapvető céljai közé tartozott a felhalmozott anyagok megrostálása révén egy olyan új kánon felállítása, amely a szellemi élet területén is az orthodoxia kiteljesedését szolgálta, és amely így az új birodalmi kultúra alapjává válhatott.¹¹⁶

A múlt a jelen szolgálatában: lehetőségek és korlátok

A kitűzött célok megvalósítása persze nem volt mentes a nehézségektől. Habár a 9. századtól kezdve a konstantinápolyi írástudók egyre több és több ókori és kora középkori szerző munkájához fértek hozzá, a könyvek hiányának általános érzetét,¹¹⁷ és az emögött meghúzódó tényleges hiányosságokat ez csak részlegesen oldotta meg. A régi szerzők műveinek ritkává válása mellett a kortárs feljegyzések száma is minden bizonnyal jelentősen lecsökkent a 7. századdal kezdődő időszakban. A 8. század végi és 9. század eleji állapotokra jellemző volt, hogy a Theophanés neve alatt fennmaradt *Chronographia* szerzőjének – akármekkora részt is tulajdonítunk a szövegből Theophanésnak, illetve Geórgios *synkellos*nak¹¹⁸ –, amint Ševčenko fogalmaz: „gondot jelentett a keleti patriarchátusokra és néhány viszonylag újabb kori bizánci uralkodó, különösen Hérakleios és utódai időszakára vonatkozó forrásokot találni”.¹¹⁹ Így az, hogy a ma ismert műhöz jelentős forrásgyűjtést végző *synkellos* életének egy szakaszát az akkor már a Birodalom határain kívül fekvő Palesztinában töltötte, nem kis segítséget jelentett ahhoz, hogy e forráshiányt bizonyos mértékig orvosolni lehessen.¹²⁰

¹¹⁶ Magdalino, P.: *Orthodoxy and History* i. m., különösen 147. Részben hasonló álláspontot fogalmazott meg Beaud, B.: *Le savoir et le monarque* i. m. 560.

¹¹⁷ A *Kivonatok* (részben?) Konstantin által írott előszavában a császár valószínűleg nem pusztán retorikai eszközként hivatkozott visszatérően a hozzáférhető könyvek hiányára. A szövegrész kritikai kiadását lásd Németh, A.: *Imperial Systematization* i. m. 184–186.

¹¹⁸ Azt, hogy a bizánci történeti hagyományban Theophanés neve alatt fennmaradt *Chronographia* tényleges szerzője Tarasios konstantinápolyi pátriárka *synkellos*, Geórgios volt, míg Theophanés csak megörökölte elődje és barátja gyűjteményét, amelyen azután leginkább szerkesztési munkálatokat végzett Cyril Mango: *Who Wrote the Chronicle of Theophanes?* Zbornik radova Vizantološkog instituta 18. (1978) 9–18. vetette fel és kísérelte meg bizonyítani. Mango téziséét főként Paul Speck munkái – így például: *Das geteilte Dossier. Beobachtungen zu den Nachrichten über die Regierung des Kaisers Herakleios und die seiner Söhne bei Theophanes und Nikephoros* (ΠΟΙΚΙΛΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ 9.) Bonn 1988. – fejlesztették tovább.

¹¹⁹ Ševčenko, I.: *The Search for the Past* i. m. 288.

¹²⁰ A *synkellos* életrajzára lásd Cyril Mango – Roger Scott: *Introduction*. In: *The Chronicle of Theophanes Confessor. Byzantine and Near Eastern History AD 284–813*. Ford. és jegyz. Cyril Mango – Roger Scott. Oxford 1997. xliii–xliv.; Kazhdan, A.: *A History ... (650–850)* i. m. 206.; A palesztinai

Az e forrásszegény állapot által okozott nehézségek a 9. századtól kezdve érzékelhetően mérséklődtek. A 7. század második felétől a 9. század első évtizedeiig tartó időszakra nézve visszamenőleg azonban már csak részben volt a helyzet javítható, s a 9. századra vonatkozóan is inkább csak egy viszonylag lassú ütemű helyreállítás következtethető ki. Nem véletlen ezért, hogy a császári könyvtár állapota¹²¹ mellett komoly kétségek merültek fel a birodalom kül- és belügyeivel kapcsolatos iratokat őrző császári hivatalok levéltárainak viszonyaival kapcsolatban is. A *De ceremoniis* összeállítása során felhasznált, jelentős részben a császári levéltárból származó iratanyag önmagában arra mutat, hogy a közvetlenül a császárt és a palotát érintő ügyekben keletkezett korábbi dokumentumok számos témában kellő felvilágosítással szolgáltak a múlt viszonyait illetően. A 10. század első felében Konstantinápoly fennhatósága alatt álló provinciák történetével kapcsolatos forrásanyagról azonban a *De thematibus* alapján már nem tudunk ilyen kedvező képet vázolni. A szöveg elemzése ugyanis arra utal, hogy az elsősorban a múlt iránt érdeklődő összeállító(k)nak¹²² a Birodalom területén a 7. század után lezajlott történésekről az adatgyűjtés során a legváltozatosabb és sokszor korántsem azonos forrásértékű dokumentumokra kellett támaszkodnia/uk.¹²³ Hasonló következtetésre jutott Ševčenko a *DAI* 47. és 48_{3–21}. fejezeteinek Ciprusról szóló adatait vizsgálva,¹²⁴ és csak bizonyos fokig látták jobbnak a helyzetet a *DAI*-nak és más korabeli forrásoknak a Peloponnészosz 9. század vége előtti viszonyaira vonatkozó leírásait elemező kutatók (49–50_{1–83}).¹²⁵ Azonban mint minden ilyen kérdés esetében, úgy a 9–10. századi munkák összeállítói számára elérhető források felbecslése kapcsán is sokszor áthidalhatatlan nehézséget jelent, hogy a kutató gyakran a modern szemléli szempontjai és kérdésfelvetései felől közelít (kritikával) a múltban összeállított szövegek felé, holott a közép bizánci megrendelők, szerzők/szerkesztők és olvasók érdeklődése, valamint igényei a maitól nem egy tekintetben jelentősen eltértek. Különösen nyilvánvaló ez, ha a 10. századi császári udvar megrendelésére készült gyűjteményekre tekintünk, amelyek egy

tartózkodását kétségbe vonó állásponttal szemben, illetve Theophanés munkájának forrásaira általában lásd Ševčenko, *I.*: The Search for the Past i. m. 288–289. 29. jegyz.

¹²¹ Vö. *Mango, C.*: The Availability of Books i. m.

¹²² Vö. *Khazdan, A.*: A History ... (850–1000) i. m. 135.

¹²³ Vö. *Thomas Pratsch*: Untersuchungen zu *De thematibus* Kaiser Konstantins VII. Porphyrogenetos. In: *Varia V. Szerk. Paul Speck.* (ΠΟΙΚΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ 13.) Bonn 1994. 13–145.; *Magdalino, P.*: Constantine VII i. m. 27–29.

¹²⁴ Vö. *Ševčenko, I.*: Bıborbanszületett Konstantin i. m. 23.; *Ševčenko, I.*: Re-reading i. m. 192.

¹²⁵ A 49. fejezetben idézett két – I. Niképhoros és VI. Leó által kiállított – *sigillion* eredetisége mellett érvelt *Otto Kresten*: Zur Echtheit des Συγγλιον des Kaisers Nikephoros I. für Patras. *Römische Historische Mitteilungen* 19. (1977) 15–78.; Más álláspontot képvisel *Anthony Kaldellis – Ilias Anagnostakis*: The Textual Sources for the Peloponnese, A.D. 582–959: Their Creative Engagement with Ancient Literature. *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 54. (2014) 105–135.

viszonylag jól körülhatárolható közösség sajátos érdeklődésének nyomait tükrözik.¹²⁶ Így egyáltalán nem törvényszerű, hogy éppen azokat az adatokat és eseményeket tartották feljegyzésre és fel/bedolgozásra érdemesnek, s így azokról őriztek meg tudósításokat, amelyekre a modern kutató kíváncsi lenne. Ennek értelmében a hiányokkal kapcsolatban megfogalmazható megállapításaink is sokszor csak igen viszonylagosak lehetnek.

Az előzőeket látva azt viszont nem tarthatjuk meglepőnek, hogy a *DAI* vizsgálata során Ševčenko¹²⁷ és az érveit elfogadók¹²⁸ inkább a konstantinápolyi levéltárak hiányosságaira helyezték a hangsúlyt. Az előbbi által felsorolt példák közül emeljünk itt ki két különösen sokatmondót. I. Basileios életírásának – császári megrendelésre, a császár égisze alatt dolgozó – készítője láthatólag a császár apjának a nevét sem ismerte, míg Amorion 838-as arab ostromának ismertetése során a *Theophanes Continuatus* néven említett összeállítás első négy könyvének készítője kénytelen volt a *Negyvenkét amorioni vértanú életéből* származó információkra támaszkodni.¹²⁹ Ševčenkóval szemben Howard-Johnston azonban úgy vélte, hogy a *DAI* (és más hasonló források) elemzése éppen azt mutatja, hogy a birodalom külügyeiért felelős hivatal (a *dromos*) levéltára számos fontos dokumentummal rendelkezett, amelyek rendezett állapotban voltak.¹³⁰ E két megközelítés valójában persze csak részben zárja ki egymást. A 9. század végi és a 10. századi helyzetről a *DAI* részben valóban igen kedvező képet fest a ruszok dnyeperi útjának etnográfiai részletességű leírásával, a besenyőkhöz küldött követjárásokról szóló (7_{3–17}; 8_{9–21}), illetve a Gabriél *klérikos*nak a magyarokhoz vezetett követtségét előadó (8_{23–33}) beszámolókkal, vagy éppen az Árpád-ház genealógiájának tüzetes bemutatásával (40_{53–61}). Akár az idegen népekhez küldött követek által visszaérkezésük után tett jelentésekről, akár a császárvárosba érkező követekkel közvetlen kapcsolatba kerülő hivatalnokok által folytatott információszerzés¹³¹

¹²⁶ Vö. Németh, A.: Excerptis versus fragments i. m.

¹²⁷ Ševčenko, I.: Bíborbanszületett Konstantin i. m. 259–266.; Ševčenko, I.: Re-reading i. m. 189–193.

¹²⁸ Pl. Jonathan Shepard: Past and future in Middle Byzantine diplomacy: some preliminary observations. In: Byzance et le monde extérieur: contacts, relations, échanges. Actes de trois séances du XXe Congrès international des Études byzantines, Paris, 19-25 août 2001. (Byzantina Sorbonensis 21.) Szerk. Michel Balard – Elisabeth Malamut – Jean-Michel Spieser. Paris 2005. 175–176.

¹²⁹ Ševčenko, I.: Bíborbanszületett Konstantin i. m. 260–261., további példákra lásd 262–265.; Ševčenko, I.: Re-reading i. m. 190., további példákra 190–193.

¹³⁰ Howard-Johnston, J.: The *De administrando imperio* i. m. 319. 55. jegyz.; Ha nem is szólt a jól rendezettségéről, de a forrásbázist mégiscsak inkább széleskörűnek látta Beaud, B.: Le savoir et le monarque i. m. 558.

¹³¹ Egy ilyen jegyzőkönyv részeként kerülhettek lejegyzésre az Árpád leszármazottait és a magyarok vezetőinek rangjait részletező listák (40_{51–68}), talán éppen Termacsu/Tormás és Bulcsú ugyanott említett követjárása (40_{63–64}) alkalmával. A követségek konstantinápolyi elszállásolásának és a követek bizánci hivatalnokokkal folytatott érintkezéseinek részleteire röviden lásd Douglas Lee – Jonathan Shepard: A Double Life: Placing the Peri Presbeon. Byzantinoslavica 52. (1991) 32–36.

eredményeiről volt is szó, a feljegyzések fellelhetőek voltak. A 9. század korábbi évtizedeire és az azt megelőző időszakra vonatkozó adatokban ellenben már jelentős hiányok mutatkoznak. VI. Leó korában mindenesetre a konstantinápolyi adminisztrációnak küldött jelentések megőrzésére már láthatólag számottevő gondot fordítottak, amint jelzi azt a 894–896-os bizánci–bolgár–magyar hadi események lefolyásáról a DAI 51_{112–120.} fejezetében megőrzött harctéri beszámoló kezelésmódja. Sőt, a DAI egy helyen (43_{35–40.}) maga is megemlékezik arról, hogy VI. Leó az arméniai Taron uralkodójához, Smbathoz és az ibériai Adarnaséhoz küldött követe egy bizonyos Sinuthés eunuch volt, aki akkoriban a „külsőügyi le- véltáros”,¹³² azaz a *khartuolarios tou dromou* (43_{37.}) tisztségét töltötte be.¹³³

A szükséges forrásokhoz történő hozzáférés esetleges nehézségei mellett is a VI. Leó és VII. Konstantin udvarában született, a császárok és környezetük által megrendelt és támogatott gyűjtemények¹³⁴ fémjelezte kora Makedón-kori *renovatio*¹³⁵ kétségtelenül az ókori múlt visszahódítására és megélésére tett legimpozánssabb kora középkori európai vállalkozások sorába tartozik. E hatalmas erőfeszítések sikere azonban talán így sem volt teljes. Nem véletlen, hogy amint fentebb a DAI kapcsán is láttuk: a modern kutatásban újra és újra felmerül, hogy bizonyos munkák végül befejezetlenek maradtak, gyengén szerkesztettek, vagy egyáltalán nem estek át az utolsó szerkesztési fázison, sokszor egyenetlen forrásanyagra támaszkodnak, feltűnő hiányosságok mutatkoznak bennük és számos hibás adatot tartalmaznak. Egy-egy összeállítás befejezetlenségének megítélése persze erőteljesen szubjektív elemeket is hordoz, s jelentősen függ attól, hogy a modern kutató mit vár el vizsgálatának tárgyától, és mindez hogyan viszonyul az egykori összeállítók és használók elvárásaihoz.¹³⁶ Bizonyos mértékig vonatkozik ez a szerkesztettség, rosszul szerkesztettség, illetve szerkesztetlenség megítélésre is. Az mindenesetre feltűnő, hogy a VII. Konstantin közvetlen megrendelésére készült kompilációk jelentős részével kapcsolatban jó alappal merült fel, hogy jelen formájukban csak a császár halálát követő évtized során, egyiket-másikat részben kiegészítve Basileios Lekapénos *parakoimómenos* másoltatta össze ma ismert

¹³² *Bíborbanszületett Konstantin: A Birodalom kormányzása* i. m. 190–191.

¹³³ E tisztségre lásd *John Bagnell Bury: The Imperial Administrative System of the Ninth Century.* London 1911. 92.

¹³⁴ Vö. *Catherine Holmes: Byzantine Political Culture and Compilation Literature in the Tenth and Eleventh Centuries. Some Preliminary Inquiries.* *Dumbarton Oaks Papers* 64. (2010) 55–80.

¹³⁵ Vö. *Németh, A.: Layers of Restorations* i. m. 285.

¹³⁶ Arra, hogy a *De ceremoniis*, a *De thematibus* és a DAI sohasem kerültek teljesen befejezésre, vö. *Otto Kresten: „Staatsempfänge” im Kaiserpalast von Konstantinopel um die Mitte des 10. Jahrhunderts. Beobachtungen zu Kapitel II 15 des sogenannten „Zeremonienbuches”.* Wien 2000. 38–39. 102. jegyz.; A DAI kapcsán, mint fentebb láttuk, különböző formában, de erre gondolt Bury, Sode, Magdolino és Mondrain is.

formájukban a Konstantin-kori gyűjtések alapján (illetve azokat kiegészítve).¹³⁷ Azaz a VI. Leó által kitűzött célok Konstantin korában történő kibővítése anynyiban túlzott méretű vállalkozásnak bizonyult, hogy Konstantin életében nem sikerült az összes gyűjtemény eltervezett formájú befejezése – utódai alatt pedig a munkálatok egy részének folytatása bizonytalanná vált.¹³⁸

Az egyes gyűjtemények sorsa – amint az irántuk való későbbi érdeklődés mértéke is – minden bizonnyal némileg eltérhetett egymástól. A *De ceremoniis* esetében azonban mindenképpen figyelemreméltó, hogy az I. és a II. könyv eltérő szerkesztettségi fokon áll. Míg az I. könyv főbb vonalaiban jól szerkesztettek tűnik, a II. könyvről ugyanez nem mondható el. A 960-as években ráadásul nem egy olyan komplett korábbi írást is függelékként a könyvhöz illesztettek, amelyeket eredetileg feltehetőleg további feldolgozásra, kivonatolásra vagy átdolgozásra (azaz alapanyagként, forrásként) szántak.¹³⁹ Kiegészíthetjük ezt azzal, hogy Otto Kresten megfigyelése szerint a *De ceremoniis* Konstantin megrendelésére szerkesztett részeinek összeállításával 955 körül minden bizonnyal felhagytak (ebből az időből származik az utolsó, Konstantin 959-es halála előtről keltezhető információ), és majd csak a 960-as években, Basileios Lekapénos idején egészítették ki több helyen a szöveget.¹⁴⁰ Arra vonatkozó részletesebb információkat, hogy ebben az időben a *De ceremoniis* alkotó „jegyzetanyag” pontosan milyen állapotban volt, a további részletes kutatások szolgáltatnak majd. A művet teljesen megőrző, a 10. század harmadik negyedére keltezhető lipcsei kódexben található szöveget

¹³⁷ *De ceremoniis*ra lásd Kresten, O.: „Staatsempfänge” im Kaiserpalast i. m. 38. 102. jegyz.; Sode, C.: Sammeln i. m. 161–165.; Featherstone, J. M.: Der Große Palast i. m. 31.; DAI-ra lásd Sode, C.: Untersuchungen i. m. 153., 184. 93. jegyz.; *De thematibus*ra lásd Ševčenko, I.: Bíborbanszületett Konstantin i. m. 253.; Ševčenko, I.: Re-reading i. m. 185.; *Excerpta Constantiniana*ra lásd Németh, A.: Imperial Systematisation i. m. 10., 95–101.; Németh, A.: Layers of Restorations i. m. 299.; A *Theophanes Continuatus* VI. könyveként fennmaradt összeállítás keletkezési korára és szerzőségére lásd Featherstone, J. M.: Basileos Nothos i. m. 359–361.

¹³⁸ Kresten, O.: „Staatsempfänge” im Kaiserpalast i. m. 38–39. 102. jegyz. a befejezetlenséget feltételelesen azzal magyarázta, hogy miután a *De ceremoniis*, a *De thematibus* és a DAI is az ifjú Rómanos oktatását elősegítendő készült munkák voltak, miután Rómanos megkísérelte atyját megmérgezni, Konstantin elvesztette érdeklődését a fia számára készülő gyűjtemények befejezésében. Az összes „államtani” munka kizárólag Rómanos számára készült „tankönyvként” történő értelmezése több mint kérdéses. A *De ceremoniis* összeállítása mögött meghúzódó célra lásd pl. Featherstone, J. M.: Der Große Palast i. m. 30–31.; Sode, C.: Sammeln i. m. 168. magyarázata szerint viszont „man der Fülle des angehäuften Materials nicht Herr werden konnte und die bereits teilweise zusammengestellten, mehr oder weniger fertigen Dossiers schließlich in dem Zustand beließ, in dem sie sich befanden”.

¹³⁹ Featherstone, J. M.: Der Große Palast i. m. 30–31.; Featherstone, J. M.: Basileos Nothos i. m. 355–358., 364. Fig. 3. (a két könyv Konstantin-kori részeinek [DCI.1–84, II.1–51] és a Basileios Lekapénos által eszközölt kiegészítések [DCI.85–97, II.52–53] bemutatásával); Vö. még Sode, C.: Sammeln i. m.

¹⁴⁰ Vö. Ševčenko, I.: Bíborbanszületett Konstantin i. m. 253.; Ševčenko, I.: Re-reading i. m. 185.; Kresten, O.: „Staatsempfänge” im Kaiserpalast i. m. 38–39. 102. jegyz., lásd még Otto Kresten: Sprachliche und inhaltliche Beobachtungen zu Kapitel I 96 des des sogenannten „Zeremonienbuches”. Byzantinische Zeitschrift 93. (2000) 474–489.

két további, egykor ugyanazon, ugyancsak a 10. század harmadik negyedéből származó kódexhez tartozó palimpszeszt-töredékekkel aprólékosan összevető kutatók viszont az arra vonatkozó megfigyelésüket már közzétették, miszerint a két kódexet nem egymásról, hanem egy közös „ősről” (azaz az eredeti jegyzeteket tartalmazó gyűjteményről) másolták.¹⁴¹ A kutatócsoport egyik tagja kiegészítette ezt annak a feltételezésével is, hogy a két különböző, az eredeti anyaggyűjtést másoló kézirat egyike Basileios Lepakénos saját könyvtára, míg a másik (a lipcsei kódex) a császári palota könyvtára számára készülhetett.¹⁴²

Mindez a *DAI* vizsgálata szempontjából sem lényegtelen. A Howard-Johnston elemzése szerint arra utaló jelek egy része ugyanis, hogy VII. Konstantin fia közelgő 14. születésnapjára való tekintettel sietősen fejezte be a *DAI* összeállítását, más korabeli kompilációkban is fellelhetők. A *DAI* a mai kutatókat zömmel feldolgozatlan jegyzetanyagra emlékeztető szerkezete mutat párhuzamosságokat a *De ceremoniis* egyes részeivel, ahogyan a *De thematibus* első fejezeteit részletesen vizsgáló szakember is felvetette annak a lehetőségét, hogy az előzetesen összegyűjtött jegyzetanyagot ott sem dolgozták volna ténylegesen össze.¹⁴³ A forráshasználat szintén sok hasonlóságot mutat a VII. Konstantin udvarában dolgozó szerkesztők között. Amint fentebb láttuk, Ševčenkónak a *Vita Basiliire* és a *DAI*-ra összpontosító elemzése nemcsak arra mutatott rá, hogy a Konstantin-kori munkákban számos helyen hibás adatok szerepelnek,¹⁴⁴ de erőteljesen hangsúlyozta azt is, hogy az összeállítók minden bizonnyal nemegyszer számottevő forrás- és információhiánnyal küzdöttek. Mindez még akkor is feltűnő, ha számításba vesszük, hogy Német András meggyőzően mutatta ki: a ténybeli hibák és bizonyos múltbeli események helytelen keltezése minden valószínűség szerint az eredeti környezetükből kiszakított (az *excerptum*-gyűjtemény számára kivonatolt) adatok nem kellően gondos egymás mellé állítása révén keletkezett.¹⁴⁵ Ugyanez a kétarcúság – azaz az impozáns mennyiségű forrásanyag összeállítása és többé-kevésbé sikerült rendszerezése egyrészt, illetve az információ- és ismerethiány másrészt – ráadásul nem kizárólag a Birodalom és az azt körülvevő térségek történetét tárgyaló összeállítások jellemzője. Hasonló jelenségre hívja fel a figyelmet a kor nem egy irodalmi és művészeti alkotásának a behatóbb tanulmányozása is. A 10. század középső évtizedeinek egyik ismert költője, Ióánnés Geometrés

¹⁴¹ Michael Featherstone – Jana Grusková – Otto Kresten: Studien zu den Palimpsestfragmenten des sogenannten „Zeremonienbuches”. I. Prolegomena. Byzantinische Zeitschrift 98. (2005) 423–430., különösen 426. 14. jegyz.; Featherstone, J. M.: Basileos Nothos i. m. 357 (a kéziratok keltezésére).

¹⁴² Featherstone, J. M.: Basileos Nothos i. m. 257–258.

¹⁴³ Pratsch, T.: Untersuchungen i. m.

¹⁴⁴ Ševčenko, I.: Bíborbanszületett Konstantin i. m. 265–266.; Ševčenko, I.: Re-reading i. m. 192–193.

¹⁴⁵ Németh, A.: Imperial Systematisation i. m. 59–61.

által az egyik Konstantinápolyban megőrződött késő ókori mozaikról adott leírás ugyanis valószínűvé teszi, hogy a szerzőnek a klasszikus művészetek ikonográfiájában való jártassága nem lehetett elég mély ahhoz, hogy a mozaikon feltűnő jelenetet pontosan értelmezni tudja. Más esetekben ugyanakkor az ókori múltból származó jelenségek felismerése és értő alkalmazása nem okozott ilyen jellegű problémát.¹⁴⁶

Jelen tanulmány több ponton érintette már, hogy a *DAI*-t, illetve a vele nagyjából egykorú, VII. Konstantin patronációjához kötődő gyűjtemények közül többet is az elemzések egy része az eredeti tervek szerint végül be nem fejezett munkáknak gyanítja.¹⁴⁷ A befejezetlenség mértékének, illetve a tervezett végcél pontos meghatározásának megítélésében azonban már aligha tartható egységesnek a kutatás – nem csekély mértékben azért sem, mert mindkét kérdés vizsgálata a 10. századi összeállításoknak a modern kutató elvárásaival való szembesítését jelenti. Mégis, a 9–10. századi gyűjtemények forráskezelési és szerkesztési sajátosságai iránt érdeklődve egyre gyakrabban találkozhatunk egy, a 20. század utolsó évtizedeitől kezdve elterjedő fogalommal, az úgynevezett „dosszié jellegű” munkák kategóriájával, amely az utóbbi időben a *DAI* által felvetett kérdésekkel összefüggésben is több alkalommal felmerült.

A „dosszié jellegű” írárok problémáját Theophanés *Chronographiájával* kapcsolatban Cyril Mango egy 1978-ban megjelent tanulmánya vázolta. A bizánci történeti irodalom e kiemelkedően fontos darabjával kapcsolatban Mango hangsúlyozta, hogy a *Chronographia* sok helyütt inkább hasonlít egy jegyzetgyűjteményre, mint kész, szerkesztett munkára. Úgy tűnt számára, hogy a különféle forrásokból kimásolt, illetve kivonatolt részletek pusztán kiírásra kerültek, s ezért a „*Krónika* stílusa az egyik oldalról a másikra változik”. A munkában szereplő adatok összehangolása és ellenőrzése sok esetben elmaradt, ugyanazon személy neve a felhasznált forrástól függően más és más alakban szerepelhet.¹⁴⁸ Ezekből és más adatokból arra következtetett, hogy az eredeti forrásanyag összegyűjtését, azaz a „dosszié” összeállítását Geórgios *synkellos* végezte, aki azonban halála miatt a munkát már nem tudta befejezni. A kéziratban az azt megöröklő Theophanés ezek után már csak viszonylag csekély változtatásokat hajtott végre a *Chronographia* végleges publikálása előtt – annyit és olyan jellegűeket azonban nem, amelyek a szerkesztési mód nyomait eltüntették volna.¹⁴⁹

¹⁴⁶ A művészeti emlékek elemzését lásd *Henry Maguire: Epigrams, Art, and the 'Macedonian Renaissance'*. *Dumbarton Oaks Papers* 48. (1994) 105–115., különösen 111–112.

¹⁴⁷ Vö. a 137. jegyzetben idézett irodalommal.

¹⁴⁸ *Mango, C.: Who Wrote i. m. 12.*

¹⁴⁹ Uo.

Mango elméletét azután a mű valós szerzőségéről és a létrejött könyv jellegéről Paul Speck nemcsak elfogadta, de jelentős további kutatásokkal is megkísérelte alátámasztani.¹⁵⁰ A munkásságának nagy részét a 7–10. századi (és főként a kép-
vita korából származó) bizánci irodalom vizsgálatának szentelő Speck azonban nem csak Theophanés könyvében tartotta e „dosszié-technika” jeleit felfedezhetőnek, hanem a 9–10. századi bizánci irodalom más alkotásában is.¹⁵¹ E felismerést követve irányította tanítványait is a VII. Konstantin-kori szerkesztmények, a *DAI* és a *De thematibus* részletes elemzése felé.¹⁵² A „dosszié típusú” munkák elterjedtségének feltételezése mögött több megfontolás is állt. Egyrészt a német kutató általánosságban abból a feltevésből indult ki, hogy a késő ókorból származó kéziratok a 9. századra már sok esetben rossz, nehezen olvasható állapotban lehettek,¹⁵³ így a közép bizánci szerzők általi másolásuk, illetve a majuszkuláról a miniszkulára történő átírásuk során az átírók sok hibát ejtettek. Másrészt úgy vélte, hogy az orthodoxia 843-as győzelme után a győztes képtisztelő tábor szerzői teljesen átírták és a saját képükre formálták a kép-
vita korszakáról szóló források többségét. E hipotézisekre támaszkodva Speck előszeretettel kísérelte meg a feltételezett szövegromlások és -átírások menetét kimutatni, s így az eredeti forrásra és a szerző/másoló munkamódszerére következtetéseket levonni.¹⁵⁴ Ezek, a 8–10. századi szerzők által az előttük fekvő szövegeken ejtett változtatásokat visszakövetkeztetni és az eredeti forrást rekonstruálni igyekvő törekvések jelentek meg a saját és a tanítványai írásaiban is, amelyek a fent tárgyalt Makedón-kori összeállításokat vizsgálták.

Habár a kora középkori bizánci szövegek Speck által gyakorolt típusú vizsgálatát a legtöbbször erőltetettnek tartották és számos tézisének elutasították,¹⁵⁵ nem egy felvetése pozitív fogadtatásra talált, a „dosszié típusú” munkák

¹⁵⁰ A „dosszié technikáról” részletesebben írt *Paul Speck*: Artabasdos. Der rechtläubige Vorkämpfer der göttlichen Lehren. Untersuchungen zur Revolte des Artabasdos und ihrer Darstellung in der byzantinischen Historiographie (ΠΟΙΚΙΛΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ 2.) Bonn 1981. 79–82.; Theophanést vizsgáló egyik korai meghatározó munkája *Speck, P.*: Das geteilte Dossier i. m.

¹⁵¹ Lásd például *Paul Speck*: Über Dossiers in byzantinischer antiquarischer Arbeit, über Schulbücher für Prinzen, sowie zu einer Seite frisch edierten Porphyrogenetos. In: *Varia III*. Szerk: Paul Speck. (ΠΟΙΚΙΛΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ 11.) Bonn 1991. 269–292.

¹⁵² *Sode, C.*: Untersuchungen i. m.; *Pratsch, T.*: Untersuchungen i. m.

¹⁵³ Vö. többek között *Paul Speck*: Interpretation of the *Bellum Avaricum* and the Tomcat Μεγλειμπέ. In: *Paul Speck*: Understanding Byzantium. Studies in Byzantine Historical Sources. Szerk. Sarolta Takács. Aldershot 2003. 211–212.

¹⁵⁴ Módszerét gyakori kritika érte, amelynek lényegét tömören foglalja össze *Brandes, W.*: Bilder und Synoden i. m. 176–177.

¹⁵⁵ Az előző jegyzetben idézettek mellé lásd még pl. *Ševčenko, I.*: The Search for the Past i. m. 289–290. 31. jegyz.; *Mango, C.* – *Scott, R.*: Introduction i. m. lii. 33. jegyz.; *Ihor Ševčenko*: The Title of and Preface to Theophanes Continuatus. Bollettino della Badia greca di Grottaferrata n.s. 52. (1998) 92–93. 21. és 24. jegyz.

elterjedtségéről általa képviselt véleményre pedig az utóbbi időben egyre többen utalnak egyetértőleg.¹⁵⁶ Hozzájárul ehhez az is, hogy – amint fentebb szó volt róla – a VII. Konstantin-kori „reneszánszról” és „enciklopédizmusról” ma jelentősen másként gondolkoznak, mint néhány évtizeddel korábban. A számos munkát – köztük különféle „enciklopédiákat” – maga író és szerkesztő tudós császár képének helyét átvették a császári udvar megrendelésére dolgozó névtelen „szellemírók”, a gondosan összeállított enciklopédiákat pedig a különféle szerkesztettségi fokú kompilációk és gyűjtemények (*syllogé*). A Paolo Odorico által leginkább csak a „*syllogé* kultúrájával” jellemezhetőnek tartott 9–10. századról alkotott elképzelésekbe¹⁵⁷ pedig már sokkal jobban illenek a kevésbé összedolgozott, sok helyütt az anyaggyűjtés forrásaiba és módszerébe is betekintést engedő különféle kompilációk. Mindez jól illeszkedik a késő ókori múltjával kapcsolatban kereső, a saját korának kultúráját annak szakadatlan folytatásaként látni és láttatni akaró, ám egyben számottevő forrás- és információhiánnyal küzdő Makedón-kori bizánci gondolkodók képéhez, akik részben e gyűjtemények segítségével igyekeztek a rendelkezésükre álló információkat megrostálni, rendszerezni és saját igényeiknek megfelelő módon kereshetővé és elérhetővé tenni.

A „dosszié-típusú” munkákon megfigyelhető anyaggyűjtési módszer, azaz a felhasználandó információk korábbi kész könyvekből és „levéltári” forrásokból történő összegyűjtése (kivonatolása, illetve kimásolása), majd összeállítása természetesen általánosan elterjedt gyakorlat volt a korábbi és a későbbi évszázadok szerzőinek esetében is. Annak konkrét részleteit, hogy e tevékenység a gyakorlatban hogyan is zajlott, részben modern analógiákkal próbálja megfejteni a kutatás.¹⁵⁸ Ha az anyaggyűjtés módja hasonlított is, a korábbi korszakokban azonban jóval kevésbé voltak gyakoriak az olyan művek, amelyek nem is nagyon törekedtek az összeállított gyűjtemény elemeinek finomabb összedolgozására, avagy éppen sággal kifejezetten a kiválasztott idézetek szó szerinti megőrzésére és tematikus

¹⁵⁶ Vö. például legutóbb *Paolo Odorico*: Du recueil à l'invention du texte: le cas des *Parastaseis Syntomoi Chronika*. *Byzantinische Zeitschrift* 107. (2014) 755–784.; *Featherstone, J. M.*: Basileos Nothos i. m. 256.

¹⁵⁷ *Paolo Odorico*: La cultura della συλλογή. 1) Il cosiddetto enciclopedismo bizantino. 2) Le tavole del sapere di Giovanni Damasceno. *Byzantinische Zeitschrift* 83. (1990) 1–23. Hasonlóan látta ezt a kérdést már a Konstantin neve alatt fennmaradt munkák kapcsán *Beaud, B.*: Le savoir et le monarque i. m. 554., 556., 563.

¹⁵⁸ *Sode, C.*: Untersuchungen i. m. 153. 23. jegyz. például a „dosszié-típusú” munkák tartalmának bővítése kapcsán egyaránt lehetségesnek látta, hogy a később az alapszövegbe betoldásként jelentkező új információkat szövegszéli jegyzetként, azaz margináliákként, illetve önálló cédulákra (*Zettel*) készített jegyzetként fűzték az alapszöveghez. Mindkét módot lehetségesnek látta már *Speck, P.*: Artabasdos i. m. 79–81.; *Speck, P.*: Über Dossiers in byzantinischer antiquarischer Arbeit i. m. 170. 4. jegyz.; *Pratsch, T.*: Untersuchungen i. m. 59. 76. jegyz.; *Németh, A.*: Layers of restorations i. m. 304–307., viszont a *Kivonatok* vizsgálata során valószínűbbnek látja, hogy a kivonatolás és az új összeállítás végső formába öntése előtt elkészített köztes másolat, valamint annak bővítése is főként kódex formátumú hordozón és a margókra írt szövegek segítségével történhetett.

elrendezésére helyezték a hangsúlyt (amint az az *Excerpta Constantiniana* esetében történt).¹⁵⁹ Az utóbbi, azaz a 9–10. századi kompilációk kapcsán megfigyelhető eljárás így a *szerző helyett* sokkal inkább az *információra* helyezi a hangsúlyt; az elkészült összeállítás pedig kevésbé irodalmi munkaként, mint inkább *hasznos ismeretek és tudni érdemes adatok gyűjtőhelyeként, olvasnivaló szövegek antológiájaként* és a kiválasztott szempontok szerint *kereshető adatbázisként* fogható fel. Az *Excerpta Constantiniana* ilyen értelemben egyszerre a történeti események időbeli és ok-okozati összefüggéseit megszüntető anti-történetírás¹⁶⁰ és rendszerező adatbázis.¹⁶¹

Ez, a hangsúlyt az *egyediről* az általánosan érvényesre, a *történetről* a *normatívra* helyező adatkezelés- és szemléletmód nem elsősorban a történeti szövegek alkotóinak a sajátja, még ha a párhuzamokkal és allúziókkal történő „érvelés” közöttük is általános volt.¹⁶² Sokkal jellemzőbb volt azoknak a vallási kérdéseket tárgyaló szerzőknek a gyakorlatára, akik egy-egy teológiai pozíció orthodoxiájának eldöntéséhez a Szentírás mellett az Egyházatyák tanítását hívták segítségül. Az Atyák adott kérdésekben megfogalmazott álláspontjának megismeréséhez a késő ókor évszázadai óta rendszeresen állítottak össze különféle gyűjteményeket. Ezen, a gyűjtés fókuszában álló kérdésekre vonatkozó, az összeállító(k) által támogatott tanításokat alátámasztónak tartott idézetek gyűjteményét tartalmazó kötetek (*florilegiumok*) az Egyházban az 5. században már jelentős szerepet játszottak,¹⁶³ s lehetővé tették, hogy segítségükkel egy-egy vita alkalmával a résztvevők nagyobb könyvmennyiség megmozgatása nélkül is bemutathassák a nézeteiket igazoló szöveghelyeket. A *florilegiumok* jelentősége a késő ókor évszázadai után sem csökkent, így a kora középkori képviata idején is rendszeresen támaszkodtak azokra az egymással szembenálló felek. Így nem meglepő, hogy – amint Magdalino hangsúlyozta¹⁶⁴ – a birodalmi orthodox kultúra kialakítását célul kitűző Makedón-kori szerzők is esetenként példaként tekintettek a *florilegiumokból* jól ismert gyűjtési és kivonatolási módszerekre, mikor saját, szekuláris témájú kompilációikat összeállították. Ez, a hangsúlyt az általános érvényűre, a

¹⁵⁹ A *Kivonatoknál* látott szó szerinti idézetgyűjtemény előzményeit bemutatja *Németh, A.*: Imperial Systematisation i. m. 20–23.

¹⁶⁰ *Lemerle, P.*: Byzantine Humanism i. m. 331.; *Flusin, B.*: Les Excerpta Constantiniens i. m.; A gyűjteményt használó bizánci olvasók szempontjaira és igényeire, illetve a szövegek „egységével” kapcsolatos elképzeléseire lásd ugyanakkor *Németh, A.*: Excerpts versus fragments i. m. 258–261.

¹⁶¹ *Németh, A.*: Imperial Systematisation i. m.

¹⁶² Szemléletes példákat hoz erre a 9–10. századból *Kaldellis, A.* – *Anagnostakis, I.*: The Textual Sources i. m.

¹⁶³ Vö. *Daniel King*: New Evidence on the Philoxenian Versions of the New Testament and Nicene Creed. Hugoye 13. (2010) 9–10 (a korábbi irodalom említésével).

¹⁶⁴ *Magdalino, P.*: Orthodoxy and History i. m. 148–149.; *Magdalino, P.*: Byzantine encyclopedism i. m. 226.; Korábban részben hasonlóan vélekedett *Beaud, B.*: Le savoir et le monarque i. m. 560.

normatívra helyezõ gondolkodásmód alkalmas volt ugyanis a korszak *rendszer-zõ*, *rendteremtõ* és *kodifikáló* célkitûzéseinek a megvalósítására; a forma pedig jól szolgálta a korabeli használók igényeit az egy-egy témában kereshetõ adatbázisok megteremtésével.

A *DAI* és forrásai

A fenti kitérõ során látottak ismeretében talán érthetõbb a *DAI* szerkezete kapcsán megfigyelt, a végsõ szerkesztés és a hibás adatok kigyomlálásának elmaradására utaló jelenségek sora. Hogy a muszlim történelemmel kapcsolatban Theophanés *Chronographiájából* kijegyzetelt, illetve György barát krónikájából és más forrásokból származó elemekkel kiegészített részek (14–22) valóban VII. Konstantin saját olvasmányai során készített jegyzetanyagát tükrözik-e, amint Howard-Johnston vélte¹⁶⁵ – bár számomra kevésbé tűnik valószínűnek –, legfeljebb csak részletes nyelvi elemzéssel (a biztosan Konstantintól származó szövegekkel történõ összevetéssel) lenne eldönthetõ. Theophanés mûve mindenestre – György barát krónikájával ellentétben – a fennmaradt kötetek alapján nem szerepelt az *Excerpta Constantiniana* számára kivonatolásra kijelölt könyvek között,¹⁶⁶ azaz esetében olyan történetírói munkából készült jegyzetanyagról van szó, amelyeket nem a *Kivonatok* számára állítottak elõ, még ha a jegyzetkészítés módszere meg is egyezett mindkét esetben.

A *Kivonatok* összeállításához elõkészített anyagokat – a kivonatolás során használt kódexek, illetve valószínűbb, hogy már az azok alapján készített köztes másolatok formájában¹⁶⁷ – a *DAI* más részeinek összeállításához viszont biztosan használták,¹⁶⁸ még ha nehéz is azt pontosan meghatározni, hogy e jegyzetek valójában mekkora részt is tettek ki a *DAI* forrásai között. Ennek fő oka, hogy 1) a felhalmozott eredeti jegyzetanyag elpusztult, 2) az annak alapján elkészített 53 tematikus gyûjtemény közül pedig mindössze öt maradt ránk részlegesen vagy teljesen, illetve összesen 27 egységnek ismerjük legalább a címét biztosan,¹⁶⁹ míg az összeállított anyag másik felének nem lehet a tematikáját biztos érvek alapján

¹⁶⁵ Howard-Johnston, J.: *The De administrando imperio* i. m. 308–312.

¹⁶⁶ Theodor Büttner-Wobst: *Die Anlage der historischen Encyclopädie des Konstantinos Porphyrogenetos*. *Byzantinische Zeitschrift* 15. (1906) 96.; Németh, A.: *Imperial Systematisation* i. m. 3. Table 0. 1, 46.; Németh, A.: *Layers of Restorations* i. m. 302. Table 5.

¹⁶⁷ Vö. Németh, A.: *Layers of Restorations* i. m. 305–307.

¹⁶⁸ Németh, A.: *Imperial Systematisation* i. m. 55–65.

¹⁶⁹ Németh, A.: *Layers of Restorations* i. m. 301. Table 4.; Büttner-Wobst, T.: *Die Anlage* i. m. 108–119.; Dain, A.: *L'encyclopédie* i. m. 74–75.; Németh, A.: *Imperial Systematisation* i. m. passim.

megállapítani.¹⁷⁰ Az azonban így is látható, hogy a császári udvarban Konstantin megrendelésére dolgozó szerzők hozzáféréssel rendelkeztek a különféle célokból készített jegyzetekhez. A császári megrendelésre a Theophanés folytatásának szánt történeti összefoglalókat elkészítő Genesios és *Theophanes Continuatus* első négy könyvének szerzője¹⁷¹ egyaránt támaszkodhatott erre a gyűjteményre.¹⁷² Egyes, az *Excerpta Constantiniana* számára kijegyzetelt adatok és történetek felhasználását a *DAI* mellett a *De thematibus*, a *De ceremoniis*, a *Vita Basilii* és *Theophanes Continuatus* esetében is sikerült kimutatni.¹⁷³ Valószínű ezért, hogy a Hispániára vonatkozó, számos ókori szerzőt név szerint is említő két fejezet (23–24) a korabeli viszonyokkal semmilyen kapcsolatot nem mutató anyagát például éppen az *Excerpta Constantiniana* munkálatai során előkészített jegyzetek segítségével összeállított anyagok közül másolták be a *DAI*-ba.¹⁷⁴

A *DAI* elkészítéséhez természetesen nem csak és nem is elsősorban korábbi elbeszélőforrások alapján készítettek jegyzeteket és kivonatokat – az érintett témák és népek jelentékeny részéről ilyen nem is találhattak volna. A forrásgyűjtés e levéltári kutatásokra alapozó módja persze – amint szó volt róla – a korábbi időszakok és a 9–10. század szerzőinél is magától értetődő volt. A *DAI*-hoz összeállított források különféle eredetére utalnak a szerkesztmény egyes szakaszainak eltérő stílusrétegei is¹⁷⁵ – vagyis az összeállításnál hasonlóan jártak el, amint azt a *Chronographia* kapcsán Mango vázolta. Fentebb (lásd az 1299. oldalon) már arról is esett szó, hogy a *DAI* teljes 9. fejezete (az utolsó mondat kivételével) minden bizonnyal egy ilyen, a ruszok útjáról beszámoló leírás átirataként került a *DAI*-hoz gyűjtött jegyzetek közé. Azt pedig Sode vetette fel az ugyancsak a munka első, letisztázott részében található 7_{3–17},⁷ illetve a 8_{9–21} fejezetek vizsgálatakor, hogy azok egy-egy, a besenyőkhöz küldött bizánci követjelentés átdolgozása nyomán

¹⁷⁰ További témák meghatározására tett kísérletet *Peter Schreiner*: Die Historikerhandschrift Vaticanus Graecus 977: ein Handexemplar zur Vorbereitung des Konstantinischen Exzerptenwerkes? Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik 37. (1987) 1–30., különösen 14–23. Eredményeit hipotetikusnak tekinti *Németh, A.*: Imperial Systematisation i. m. 72. 204. jegyz.

¹⁷¹ A két mű feltételezhető viszonyára vö. *Magdalino, P.*: Knowledge in Authority i. m. 200–206.; *Mango, C.*: Introduction i. m. 7.*; *Kazhdan, A.*: A History ... (850–1000) i. m. 144–152.; *Treadgold, W.*: The Middle Byzantine Historians i. m. 180., 188.; *Featherstone, J. M.*: Basileios Nothos i. m. 358–360.

¹⁷² *Featherstone, J. M.*: Basileios Nothos i. m. 359.

¹⁷³ Vö. *Németh, A.*: Imperial Systematisation i. m. 53–65., különösen Table 1.1 és 1.3.

¹⁷⁴ A 23. és 24. fejezetben olvasható leírások párhuzamos helyeinek listáját Moravcsik Gyula gondosan összeállította, lásd *Bíborbanszületett Konstantín*: A Birodalom kormányzása i. m. 338–339.; Lásd még Ševčenko megjegyzéseit *Ševčenko, I.*: Bíborbanszületett Konstantín i. m. 262.; *Ševčenko, I.*: Re-reading i. m. 191.; *Németh, A.*: Imperial Systematisation i. m. 59–61.

¹⁷⁵ A *DAI* szövegeit uraló stílári sokszínűségről már Moravcsik is szólt (Előszó. In: *Bíborbanszületett Konstantín*: A Birodalom kormányzása i. m. 9–10.). A szöveg köznapiságára és „barbarizmusaira” lásd még *Beaud, B.*: Le savoir et le monarque i. m. 557–558.; *Ševčenko, I.*: Bíborbanszületett Konstantín i. m. 255.; *Ševčenko, I.*: Re-reading i. m. 186.; *Belke, K. – Soustal, P.*: Einleitung i. m. 59–60.

keletkeztek. Elemzése szerint a konkrét követjelentésekben olvasható információkat a követség lefolyásáról a szerkesztő(k) általánosítva átformálta(ák), és a besenyőkkel folytatott diplomáciai érintkezések normatív leírásaként tárta(ák) az olvasó elé.¹⁷⁶ Nem lenne így teljesen elképzelhetetlen, hogy a magyarok 10. századi szállásterületének egyik, a *DAI*-ban (40_{36–40}.) olvasható meghatározása is egy efféle, eredetileg egy magyarokhoz küldött bizánci, vagy egy Konstantinápolyba látogató magyar követ beszámolója alapján készült, majd általános érvényűvé átformált szövegrész lenne, amint arra a korábbi szakirodalomban is gondoltak már.¹⁷⁷

Különbféle diplomáciai akciókhoz kapcsolódóan keletkezett követjelentést a *DAI* további, a kevésbé szerkesztett részekhez tartozó fejezeteiben is találunk. A korai magyar történelemmel foglalkozó szakemberek számára a legismertebb kétségtelenül a 42_{23–44}. fejezet, amely Petrónas *spatharokandidatos* küldetését és Šarkel erődjének a felépítését mondja el. A *DAI* forrása azonban ebben az esetben minden valószínűség szerint nem a követjelentés maga volt, hanem egy azt feldolgozó későbbi szöveg. A közvetlenül Petrónas misszióját bemutató rész utolsó mondata (42_{41–44}.) után ugyanis azonnal következik annak rövid leírása, hogyan jelölte ki Theophilos császár Petrónast Khersón *strategos*ává (42_{44–55}.) – azaz egy olyan részlet, amely nem származhatott közvetlenül a šarkeli misszióról szóló jelentésből. Erre utal Constantin Zuckerman megfigyelése is, aki a leírásban Khersón vezetőiként feltűnő „előljáró” és „városatyák” (42_{46–47}.) említése alapján a szöveg 10. századi megfogalmazása mellett érvelt, tekintve, hogy a helyi elit ilyen értelmű előtérbe kerülése csak ebben a korban következett be, s így a 9. századi helyzetet a szerző lényegében a 10. századi állapotok szemüvegén keresztül látva adta vissza.¹⁷⁸

A teljes Šarkelre és Khersónra vonatkozó történet ráadásul egy hosszú földrajzi leírás keretei közé ékelődik be, amely Thesszaloniki felől halad a Balkánon át a Kárpát-medencéig, majd a Fekete-tenger északi partvidékén át a Kaukázus előteréig (42_{15–23}, 42_{55–110}.). Ez az elhelyezkedés önmagában is mutatja, hogy a kérdéses részlet egy, a szöveggörnyezetétől nagyon elütő forrásból került a ma ismert helyére. Miután ugyanez a Šarkelről és a khersóni *strategos*ról szóló elbeszélés a VII. Konstantin-kori udvar megrendelésére készült munkák egy másik helyén, a *Theophanes Continuatus* néven ismert történeti munka III. könyvében is feltűnik,

¹⁷⁶ Részletesebben lásd Sode, C.: Untersuchungen i. m. 235–240.; elfogadólág Belke, K – Soustal, P.: Einleitung i. m. 57.

¹⁷⁷ Vö. Moravcsik Gyula: Bizánc és a magyarság. Bp. 1953. 47.; Keszi Tamás: Hozzászólás a magyar fejedelmi központ kérdéséhez. Századok 135. (2001) 489–492.

¹⁷⁸ Constantin Zuckerman: On the Byzantine Dromon (With a Special Regard to *De cerim. II, 44–45*). Revue des Études Byzantines 73. (2015) 94.

joggal gondol régóta arra a kutatás, hogy a két szöveg valamelyike a másikat másolta, vagy egy közös forrásból merítettek.¹⁷⁹ A két részlet összehasonlítása nyomán a *DAI* időrendi elsőbbségét már Bury – majd nyomában Ševčenko és Zuckerman – is valószínűnek látta, utalva arra, hogy az előbbi mindennapi nyelvhasználatra jellemző szövegét a *Theophanes Continuatus* első négy könyvének szerzője az irodalmi nyelvnek jobban megfelelő szintre emelte.¹⁸⁰ Ugyancsak ebbe az irányba mutat Signes Codoñer megfigyelése, amely szerint a Šarkelről és Khersónról szóló részlet kiválóan illik a VII. Konstantin udvarában készült gyűjteményekhez (mint a *DAI* és a *De thematibus*) összeállított, történeti és etimológiai érdeklődésű jegyzetanyagok típusába.¹⁸¹ Valószínű tehát, hogy a Konstantin vállalkozásai (talán éppen a *DAI*) számára dolgozó egyik jegyzetkészítő állíthatta össze részben Petrónas jelentése, részben a khersóni *strategos* kinevezésére vonatkozó információk alapján a *DAI* 42_{23–44}. alatt fennmaradt iratot a 10. század középső évtizedeiben. Ez végül egyrészt bemásolásra került a *DAI* egyik nem túl szerencsésen megválasztott helyére, másrészt pedig eljutott a *Theophanes Continuatus* III. könyvét készítő szerzőhöz, aki nyelvi javítások után beemelte azt saját művébe.

A császári udvarban a különféle tematikájú összeállításokhoz készült kivonatok és jegyzetek minden bizonnyal elég sokféle utat járhattak be. A *DAI* 41_{3–19}. fejezeteként korunkra marad, Szvatopluk fiainak esetét és Morávia bukását (41_{19–25}.) elbeszélő tudósítás például egy ismert Aesopus-mese parafrázisaként¹⁸² adja elő a morva uralkodó halála után az országában kialakult ellenségeskedést. A *DAI*-val ellentétben ráadásul a Morávia történetét közelebről figyelő nyugat-európai források Szvatopluknak csak két fiáról tudnak,¹⁸³ így egyáltalán nem lehetetlen, hogy a harmadik fiú az oktató célzatú történet kedvéért került az egyébként valós események visszhangjaként előadott Aesopus-parafrázisba. A fejezetet lezáró mondatok a magyarok támadásáról és Morávia végéről viszont egy olyan adatsort – s valószínűleg egy amögött álló feljegyzést – tükröznek, amelynek részleteit a 38_{57–60}. és a 40_{32–34}. fejezetbe is beszúrták a magyarok történetéről és területük leírásról szóló mondatokat kiegészítő magyarázó megjegyzésekként.

¹⁷⁹ A két párhuzamos görög szöveget angol fordítással és magyarázattal hozza, valamint a korábbi véleményeket részletesen ismerteti Signes Codoñer, J.: *The Emperor Theophilus* i. m. 337–343.; Zuckerman, C.: *On the Byzantine Dromon* i. m. 92–97.

¹⁸⁰ Bury, J. B.: *The treatise* i. m. 569–573.; Ševčenko, I.: *Bíborbanszületett Konstantin* i. m. 261.; Ševčenko, I.: *Re-reading* i. m. 190.; Zuckerman, C.: *On the Byzantine Dromon* i. m. 94.

¹⁸¹ Signes Codoñer, J.: *The Emperor Theophilus* i. m. 342.

¹⁸² *Bíborbanszületett Konstantin*: A birodalom kormányzása i. m. 338.; Gyula Moravcsik: *Commentary to Cc. 37–42*. In: *Constantine Porphyrogenitus, De Adminstrando Imperio. A Commentary* i. m. 153.

¹⁸³ Vö. pl. Lubomír E. Havlík: *Svatopluk, Fürst des Großmährischen Reiches. Lexikon des Mittelalters VIII. München–Zürich 1997. 341.*; Josef Žemlicka: *Mojmír II., letzter Herrscher des Großmährischen Reiches. Lexikon des Mittelalters VI. München–Zürich 1993. 721.*

A Szvatopluk-fiak esete mögé kerekített oktató célzatú történet nem áll egyedül a *DAI*-ban, illetve tágabb értelemben a VII. Konstantin-kori munkákban feltűnő, történeti szereplők kapcsán előadott, de antik topikus elbeszélések mintáira gyártott elemek között. Példaként említhetjük itt a Soldanus (a Barit elfoglaló Sawdán emír) nevéhez kötve előadott, a szerencse forgandóságát illusztráló kerékről szóló történetet (28_{119–127}), amely az antik irodalomban számos műben megjelenik. A *DAI* verzióját Menandros Prótektor egy helye ihlette, amely egyedül a Konstantin udvara számára összeállított *Excerpta de legationibus* egyik kivonataként maradt korunkra. Az alaptörténetet egyébként a *Vita Basiliūben* is felhasználta a Konstantin számára dolgozó szerzők egyike, ám ott az *Excerpta de legationibus*ban ugyancsak feldolgozott Theophylaktos Simokattés-féle verzió szolgált alapul.¹⁸⁴

A Petrónas karrierjének állomásait, illetve Szvatopluk fainak és Soldanusnak a történetét bemutató elbeszélések keletkezésük idejét és körülményeit tekintve egyértelműen árulkodnak arról a *DAI*-n végzett szerkesztési munkáról, amely VII. Konstantin udvarában folyt. Az utóbbiak egyben jól illeszkednek ahhoz a célkitűzéshez is – az ifjú trónörökös számára összeállítandó oktatóanyag készítéséhez –, amelyet a *DAI* bevezetője és közties átvezető részei megjelölnek. Nemkülönböztetve ehhez a körhöz tartozik a 13_{24–146}, valamint az ahhoz utólag hozzáfűzött, Rómanos Lekapénost a legrosszabb színben ábrázoló 13_{146–194} rész, amelyek létrejöttét Sode kísérelte meg az eredeti, Nagy Konstantinhoz kötött legendás történetek, illetve azok oktató célzatú átdolgozásának¹⁸⁵ és a Makedón-dinasztia legitimáló elbeszéléseinek felderítése révén tisztázni.¹⁸⁶

A kutatás korai fázisától kezdve azonban a legtöbbek számára az is nyilvánvaló volt, hogy az e 10. század közepi szerkesztési fázis(ok) lehamozása után fennmaradó részek egy korábbi műhöz és időbeli réteghez tartoznak. Mint fentebb röviden szó volt róla, Jenkins egy etnográfiai jellegű írásra gondolt, amelyre *Peri ethnón* címen hivatkozott.¹⁸⁷ E hipotézist már Lemerle, Sode, Signes Codoñer

¹⁸⁴ A kérdéses helyeket összeállította Ševčenko, I.: Bīborbanszületett Konstantin i. m. 262–263.; Ševčenko, I.: Re-reading i. m. 191.; Németh, A.: Imperial Systematisation i. m. 57–59.

¹⁸⁵ Bár az oktató célzat feltevése megalapozott, az idegen népeknek juttatott inszigniakra és a görögűz titkának kiadására vonatkozó tiltások kérdése nem kezelhető azonos szinten. Míg az utóbbira érthető okokból valóban szigorú és ténylegesen érvényesített tiltás vonatkozott, addig az inszigniak és a házasságok tilalma nem volt betartható, vö. Panayotis A. Yannopoulos: Historie et légende chez Constantin VII. Byzantion 53. (1987) 158–166.; Panayotis A. Yannopoulos: Vérité et diplomatie chez Constantin Porphyrogénète À propos d'un passage du chapitre 13 du 'De Administrando Imperio'. Le Muséon 100. (1987) 397–406.

¹⁸⁶ Sode, C.: Untersuchungen i. m. 189–234.; Nagy Konstantin alakja körül a korban számos egyéb legendás történet is közkézen forgott, vö. Alexander Kazhdan: Constantine imaginaire: Byzantine Legends of the Ninth Century about Constantine the Great. Byzantion 57. (1987) 196–250.

¹⁸⁷ Jenkins, R. H.: General Introduction i. m. 2–5.

és Ševčenko is tarthatatlannak látta.¹⁸⁸ Az 1990-es évek elején Sode vetette fel annak a lehetőségét, hogy a későbbi *DAI*-t alkotó szövegek egy részének első szerkesztési fázisa valójában VI. Leó uralkodásának idejére tehető,¹⁸⁹ úgy vélve, hogy az eredeti tervek szerint minden valószínűség szerint két kompilációt – egyet a birodalom idegen népekkel ápolts kapcsolatairól, míg egy másikat a birodalom területében bekövetkezett változásokról – kívántak összeállítani. Az ezekhez gyűjtött alapanyagokat végül a *DAI*-t alkotó jegyzetgyűjteményben egyesítették és dolgozták többé-kevésbé egybe.¹⁹⁰ Tézisének megfogalmazását jelentős mértékben segítette (és inspirálta) témavezetőjének, Specknek a fentebb röviden érintett munkamódszere és a 8–10. századi bizánci irodalom szerzői által alkalmazott úgynevezett „dosszié technikáról” vallott elképzelései. Ugyancsak részben a VI. Leó és VII. Konstantin udvarában készült munkák némelyikét kifejezetten az ifjú trónörökösök oktatásának céljait szolgáló összeállításoknak tartó Speck¹⁹¹ hatásának tudható be, hogy – a *DAI* többször idézett bevezetőivel és a korábbi szakirodalom megállapításával összhangban – Sode is nagy hangsúlyt helyezett a *DAI* oktató célzatú részleteinek vizsgálatára.¹⁹²

Bár az eredeti gyűjtemény összeállításának VI. Leó korára történő meghatározásával, és az egymástól függetlenül szerkesztett „külpolitikai”, illetve a birodalom területi változásait összefoglaló anyagok feltevésével Sode fontos megfigyeléseket tett, vizsgálatainak iránya és témavezetőjétől „örökölt” módszertana nem ösztönözte őt arra, hogy az ezekben rejlő lehetőségeket mélységében kiaknázza.¹⁹³ Tanulmányának bonyolult, számos (segéd)hipotézisre alapozó fejtegetései láthatólag az őt követő kutatás számára sem tűntek kellően biztos alapnak. Így a *DAI* összeállítása kezdeteinek VI. Leó korára történő helyezéséből adódó távlati következtetések levonására csak Howard-Johnston 2000-ben megjelent – Sodétól függetlennek tűnő, fentebb rendszeresen hivatkozott – hosszú írása vállalkozott, amely szisztematikusan – bár néhány ponton vitathatóan – elválasztotta egymástól a VI. Leó korában megkezdett és nagyjából 900–910 körül megszakadt, illetve a VII. Konstantin-kori adatgyűjtés és szerkesztés fázisait

¹⁸⁸ Lemerle, P.: Le premier humanisme i. m. 277–278.; Lemerle, P.: Byzantine Humanism i. m. 320–321.; Sode, C.: Untersuchungen i. m.; Ševčenko, I.: Bírorbanszületett Konstantin i. m. 235. 14. jegyz.; Ševčenko, I.: Re-reading i. m. 173. 14. jegyz.; Signes Codoñer 1989-ben spanyolul írott, kiadatlanul maradt szakdolgozatához nem jutottam hozzá, véleményét idézi Belke, K. – Soustal, P.: Einleitung i. m. 55., vö. továbbá Kaldellis, A.: Ethnography i. m. 88.

¹⁸⁹ Sode, C.: Untersuchungen i. m. 183–184., 187., 253.

¹⁹⁰ Sode, C.: Untersuchungen i. m. 161–163., 176–177.

¹⁹¹ Speck, P.: Über Dossiers in byzantinischer antiquarischer Arbeit i. m.

¹⁹² Vö. Sode, C.: Untersuchungen i. m. 203–205., 221–222., 224., 254.

¹⁹³ Tanulmányuk írása idején egyébként a *DAI* befejezetlenségére és a VI. Leó alatti kezdetekre vonatkozó tézisért Belke, K. – Soustal, P.: Einleitung i. m. 54–56. 33. és 38. jegyz. még inkább radikálisnak és (az utóbbi esetében) valószínűtlennek látták.

és eredményeit.¹⁹⁴ Elemzésének értelmében a ma ismert *DAI* előzményét egy VI. Leó parancsára összeállított, a 9. század utolsó évtizedében Bizánc számára fontos szomszédokra kiterjedő áttekintés jelentette (ezt, azaz a 27–46. fejezetek megfelelő részeit nevezi a *DAI* történeti-diplomáciai magjának). Ez négy nagyobb területet fedett le: 1) Itáliát (27–28., ill. 29_{98–216}), 2) a Balkánt (29–36.), 3) a kelet-európai sztyeppét (37–42.) és 4) a Kaukázust (43–46.).¹⁹⁵ Azaz az eredeti koncepció szerint kimaradtak mind az állandó közvetlen katonai konfliktusokat jelentő szomszédok – így a közel-keleti és észak-afrikai muszlim hatalmak és a bolgárok. Róluk és az ellenük folytatandó hadviselésről a *Taktika* megfelelő részeiben esett szó. Ugyancsak nagyrészt említetlenül maradtak a korban nagyon is távolinak tűnő nyugat-európai hatalmak, akikről szintén található adatok a *Taktikában*, másrészt viszont a velük való közvetlen és rendszeres kapcsolatok a 9. század végén viszonylag korlátozottak voltak tekinthetők. Részletesebb tárgyalásra kerültek ezzel szemben a bizánci diplomácia közvetlen hatókörében élő népek és politikai alakulatok, amelyek a Birodalom dél-itáliai, dél-balkáni, Krím-félszigeti és dél-kaukázusi területeinek közvetlen vagy kissé távolabbi szomszédjaiként diplomáciai eszközökkel a Birodalom érdekében könnyebben manipulálhatók, illetve egymás ellen felhasználhatók voltak.¹⁹⁶ Ma úgy fogalmaznánk: e nem egy esetben „korlátozott szuverenitású” politikai alakulatok a Birodalom közvetlen érdekszféráját jelentették – s mint ilyenek –, esélyt kínáltak Bizánc urainak, hogy e hatalmak Bizánc érdekeinek megfelelő irányításával a Birodalom korlátozott katonai erőforrásait oda – egyebek mellett a keleti, muszlim hadszíntérre – összpontosítsák, ahol elsősorban a katonai megoldás jöhetett szóba.¹⁹⁷

A Howard-Johnston által vázolt VI. Leó-kori „történeti-diplomáciai mag” koncepciója így nem kis részben magyarázattal szolgálhat arra, a kutatást legkésőbb Bury óta foglalkoztató kérdésre, hogy a *DAI*-ban miért nem olvashatók a magyarokról, a besenyőkről, vagy éppen a balkáni szlávokról szólókhöz hasonló részletes beszámolók a muszlim világról, a kazárokról és a nyugat-európai nagyhatalmokról. Egy ilyen, kifejezetten praktikus célokat szolgáló, viszonylag jól belátható, szűk fókuszú „kézikönyv” koncepciója emellett jól illik a fentebb látott, előbb I. Basileios, majd VI. Leó és Phótios együttműködéseként meginduló (jogi és nem jogi jellegű) kodifikációs anyagok: a joggyűjtemények, a *Taktika*, Philotheos *Klétorologionja* stb. sorába (lásd fentebb, az 1303-1304.

¹⁹⁴ Howard-Johnston, J.: *The De administrando imperio* i. m.

¹⁹⁵ Uo. 314.

¹⁹⁶ Howard-Johnston, J.: *The De administrando imperio* i. m.; Howard-Johnston magyarázatát lehetségesnek, de további kutatást és bizonyítást igénylőnek látja Kaldellis, A.: *Ethnography* i. m. 89.

¹⁹⁷ Vö. Shepard, J.: *Information* i. m. 269–270.

oldalón). Ahogyan jól illeszkedett a VII. Konstantin alatti gyűjtő- és szerkesztőtevékenységek közé egy ilyen összeállítás kibővítése és több irányba történő „továbbfejlesztése” is. Amint a bonni szövegkiadásban 97 oldalnyi szöveget kitevő *Klétorologion*, és az ugyanott több mint 700 oldalnyi anyagot jelentő *De ceremoniis* viszonya jelzi, ez a koncepcióváltásból adódó „kiegészítés”¹⁹⁸ néha egészen elképesztő mértéket öltött. De nem volt idegen Konstantin udvarától a Leó korában megkezdett, de végső formájában nem publikált gyűjtésekhez való visszanyúlás sem. A császári részvétellel zajló hadjáratokra történő felkészülés teendőit összefoglaló, ugyancsak VII. Konstantin nevében fia számára írott kis traktátus bevezetésében például a szerző hangsúlyozza, hogy művének elkészítése csak azután vált lehetségessé, hogy a Sigriane-hegyi Megas Agros monostorban fellelték a VI. Leó hivatalnoka, Katakylas Leó által, Konstantin apjának parancsára összeállított hasonló tartalmú könyvet, amely a 10. század közepi kompilációk alapjául szolgált.¹⁹⁹

A *DAI* esetében persze a kiegészítések mértéke nem érte el a *De ceremoniis*-nál látott szintet. A császári megbízásból dolgozó szerkesztő(k) egyrészt a muszlim világról és a Nyugat-Mediterráneumról szóló, nem különösebben informatív fejezetekkel (14–24.) toldotta/toldották meg a meglévő anyagot. Másrészt a Birodalom egyes területeinek, Ciprusnak (47–48.), a Peloponnészosznak (49–50., 52.) és Khersónnak (53.) a történetéről szóló hosszabb-rövidebb elbeszéléseket iktatott/iktattak hozzá.²⁰⁰ Elkészültek továbbá a 10. század első felének – a 940–950-es éveknek – a viszonyait tükröző, a kelet-európai steppei népek egymáshoz és Bizánchoz fűződő viszonyát tömören összegző 1₁₆–13_{1–11} fejezetek, a különféle népek császárhoz intézett kéréseit és az arra adandó válaszokat (13_{12–194}) ismertető, továbbá az egész munkát és a kisebb szakaszokat bevezető rövid szövegek (P, 1_{4–15}, 13_{12–23}, 13_{195–200}, 30_{2–5}, 43_{2–6}, 46_{166–169}, 48_{22–27}). Nem maradtak ezek mellett érintetlenül a „történeti-diplomáciai magot” alkotó részek sem. A Konstantin-kori szerkesztés során a szöveget igyekeztek bizonyos mértékben aktuális információkkal frissíteni. Így a horvátokról szóló elbeszélésbe beiktatásra került az I. Ottó uralma alá tartozó északi fehér horvátok jó

¹⁹⁸ *Magdalino, P.*: The Non-Judicial Legislation i. m. 178.; *Featherstone, J. M.*: Der Große Palast i. m. 32.

¹⁹⁹ *Constantine Porphyrogenitus*, Three Treatises i. m. 94–97., „C” szöveg, 19–39. sorok.

²⁰⁰ Ezt a 47–53. fejezetek alkotta szakaszt, amely Sode elképzelése szerint eredetileg egy, a *DAI*-tól különböző munka tervezése során keletkezett, mások is leginkább egy, a *DAI*-hoz hozzácsapott, „rendezetlen függeléknek” („einen ungeordneten Anhang”) tartják. Lásd *Johannes Koder*: Die räumlichen Vorstellungen der Byzantiner von der Ökumene (4. bis 12. Jahrhundert). Anzeiger der philosophisch-historischen Klasse der ÖAW 137. (2002) 29. 58. jegyz.; Az eredeti koncepcióhoz jobban illeszkedő értelmezést javasol *Howard-Johnston, J.*: The *De administrando imperio* i. m. 302–303.; A helyzetet Howard-Johnstonhoz hasonlóan látta *Beaud, B.*: Le savoir et le monarque i. m. 559.

kapcsolata a magyarokkal (30₇₁₋₇₅), a szerb fejezetbe a szerb-bolgár viszony rövid áttekintése a 10. század első három évtizedében (32₈₀₋₁₃₂), a magyar történeti részekbe a magyarok vezetőiről és az Árpád-ház genealógiájáról szóló hosszú leírás (40₅₁₋₆₈), valamint a kaukázusi események ismertetését is kibővítették a 10. század középső évtizedeiig (lásd a Rómanos Lekapénos uralmára vonatkozó szakaszokat: 43₈₈₋₁₈₈ stb.).²⁰¹ E történeti jellegű kiegészítésekhez adódtak azután az olyan történeti maggal rendelkező, de pszeudo-történeti keretbe ágyazott leírások, mint amit Szvatopluk fiainak estében láttunk (41₃₋₁₉). Ugyancsak a Konstantin-kori szerkesztő(k) tevékenységének bizonyítékai az olyan földrajzi glosszák, mint a magyarokkal foglalkozó 38. fejezet 27–32., illetve 32–34. sorai. Az előbbi a távoli, ám egykor római uralom alatt álló térségeket hozta az olvasó számára közel a római emlékek felsorolásával,²⁰² míg az utóbbi a könyv más helyein is megtalálható ismeretekkel alkot mintegy keresztivatközásokat, összekötve a különböző fejezetekben előadott információkat, illetve átelve az adott helyre az ott elmondott néhány fontosabb adatot, értelmezve ezzel a 10. századi olvasónak idegen neveket és helymeghatározásokat. Az utóbbiak keletkezését a legkönnyebben egyébként egykor a korábban összeállt szövegek mellé írott széljegyzeteknek a végső változatba történő beiktatásával (bemásolásával) képzelhetjük el. Részben tehát hasonlóan ahhoz, ahogy a kutatás egy része a fejezetek élén álló címek mai helyükre kerülésével számol.²⁰³

A 10. században a VI. Leó-kori összeállításba bedolgozott kiegészítések forrásainak egy részéről fentebb már volt szó. Elég azért itt erről csak annyit megjegyezni, hogy a bolgár-szerb összecsapásokról, vagy éppen a magyarok vezetőinek címeiről és az Árpád-ház genealógiájáról a *DAI*-ban olvasható leírások nyilvánvalóan éppen úgy a különféle diplomáciai érintkezések során szerzett adatokból származhattak, mint ahogyan a Petrónas kazár-misszióját leíró rész, vagy a besenyő követségekről a *DAI* első szakaszában mondtak. Az antik földrajzi irodalomból származó glosszák készítője/készítői pedig éppen úgy az *Excerpta Constantiniana*, illetve más, hasonló gyűjtemények anyagaiból meríthettek, mint az antik toposzokkal dolgozó oktató célzatú történetek írója/írói. Az előbbi típusba tartozó, azaz jelentős részben különféle levéltári források állhattak a

²⁰¹ Howard-Johnston, J.: The *De administrando imperio* i. m. 321–327.

²⁰² Vö. Magdalino, P.: Constantine VII i. m. 37.

²⁰³ Egy, a szövegek margóin megjelenő, hierarchizált indexálási rendszer működését ismerte fel Németh, A.: Imperial Systematisation i. m.; Németh, A.: Layers of Restorations i. m. 300–308., a *Kivonatok* fennmaradt kódexeinek elemzése során. E szisztéma a gyűjteményben való eligazodást, keresést könnyítette meg, s minden bizonnyal ilyen útbaigazító széljegyzetek szerepét töltötte be eredetileg a jelenleg felejtécímekként a *DAI*-t 53 részre osztó témamegjelölések egy része is.

Konstantin szerkesztői által aktualizált VI. Leó-kori fejezetek szövegei mögött is. Erről tanúskodik a besenyő törzsek és vezetőik, valamint a területükön található erődök neveit részletesen bemutató 37. fejezet, de erre utal a kaukázusi fejedelemségek történetének ismertetése során feltűnően gyakran hivatkozott császári pecsétes iratok (*khrysobullon*) említése is.²⁰⁴

Az a tény, hogy mind a 10. századi glosszák és a hosszabb kiegészítések lehántása után fennmaradó, a 9. század végéről származó részek, mind pedig a 10. század első felében keletkezett és a törzsszöveghez hozzáillesztett dokumentumok viszonylag gyakran csoportosulnak mintegy „tömbszerűen” a *DAI*-n belül, joggal veti fel, hogy az eredeti, VI. Leó-kori „történeti-diplomáciai magra” és a VII. Konstantin-kori kibővítésen átesett *DAI*-ra – Sode és mások nyomán – egyaránt úgynevezett „dosszié jellegű” munkaként tekintsünk.²⁰⁵ A 10. századi kiegészítések vizsgálata egyben arra is utal, hogy az előző fejezet végén az e forrástípus alkotói által sokszor a hangsúlyt az általános érvényűre, a normatívra helyező jellegről mondtak bizonyos mértékig a *DAI* összeállítójától/iól sem volt(ak) idegen(ek). Az egyedít általánosító (például a besenyő követségekről szóló követjelentések), illetve a történeti eseményeket egykori kontextusukból kiragadó, az állítást igazoló példaként tárgyaló (például Gabriél *klérikos* követsége), vagy éppen azt exemplumként használva topikus történettel házasítva átdolgozó (Szvatopluk fiainak és Soldanusnak a történetei) szerkesztési gyakorlat nyomai mindenesetre nem egy alkalommal jól nyomon követhetők. A fejezetcímekkel, a kézirat margóin jelzett rövid tartalmi összefoglalókkal, illetve az ugyancsak ott elhelyezett kiegészítő információkkal ellátott szöveg végül ugyanolyan jól kereshető adatbázisként szolgált a császár, az ifjú trónörökös, valamint az udvarnak a kéziratához hozzáféréssel rendelkező döntéshozói számára, mint a történeti kivonatok és a *Szertartáskönyv*.²⁰⁶

Bár számos kérdésre még nem ismerjük a kielégítő választ, sok esetben pedig a viták nem tekinthetők lezártak, a 9–10. századi bizánci irodalmat, illetve szűkebb értelemben a *DAI*-t vizsgáló európai és észak-amerikai kutatás az elmúlt évszázad, s különösen is az utóbbi néhány évtized során jelentős lépéseket tett a

²⁰⁴ A *DAI*-ban ezek a peloponnészoszi és a kaukázusi események leírásai kapcsán kerülnek említésre. Az adatokat összeállította *Belke, K.* – *Soustal, P.*: Einleitung i. m. 58. 46. jegyz. Említésük kapcsán szkeptikusabb *Ševčenko, I.*: Bıborbanszületett Konstantin i. m. 263.; *Ševčenko, I.*: Re-reading i. m. 191.

²⁰⁵ *Sode, C.*: Untersuchungen i. m. passim; *Howard-Johnston, J.*: The *De administrando imperio* i. m. az itáliai, a balkáni, a kelet-európai steppei és a kaukázusi gyűjteményrészekre hivatkozott az „itáliai dosszié”, „balkáni dosszié” stb. megnevezésekkel. A magyar szakirodalomban e lehetőségre röviden utalt már *Farkas Z.*: A magyar őstörténet i. m. 138., illetve a *DAI*-t „cédulagyűjtemény”-ként írta le *Ungváry J.*: Verdamp land her. i. m. 34.; *Ungváry Jenő*: Απούτυκα(ς). In: *Ungváry J.*: Magyar őstörténet, magyar középkor i. m. 64.

²⁰⁶ *Vö. Németh, A.*: Excerpts versus fragments i. m. 257–259., 261–265.

Bury által – e tanulmány elején idézett szavakkal – több mint egy évszázada kijelölt, s részben általa meg is kezdett feladatok elvégzése terén. A VII. Konstantin-kori szerkesztmény VI. Leó-kori „történeti-diplomáciai magjáról”, illetve annak forrásairól eddig vázolt eredményekhez pedig kiválóan illeszkedik a Kapitánffy István által feltételezett, az ukrajnai steppén a magyarok Kárpát-medencei megtelepedését követően kialakult besenyő dominancia *előtti* időből, azaz a 9. századból származó bizánci feljegyzés lehetősége.²⁰⁷

THE *DE ADMINISTRANDO IMPERIO* AND ITS AGE OF COMPILATION IN THE LIGHT OF CURRENT RESEARCH

by Ádám Bollók

SUMMARY

This article aims to give an overview of the current state of research into the mid-tenth-century Byzantine treatise known as the *De administrando imperio* (*DAI*), compiled at the command of the Byzantine Emperor Constantine VII Porphyrogenetos (r. 913–959). On the strength of new findings from international research that investigated the *DAI* and further products of the ninth–tenth-century Byzantine “compilation movement”, the present article argues that the overwhelming majority of Hungarian researchers who have analyzed the “Hungarian chapters” (ch. 8, 28–40) of the *DAI* have based their conclusions on false premises and outdated results and, consequently, their understanding of Hungarian history as represented by the *DAI* is often built on sand.

²⁰⁷ Amint arra már Farkas Zoltán is utalt, Kristó Gyula e tanulmány elején látott, Kapitánffy elképzelése ellen felhozott érvei nem zárják ki szükségszerűen ezt a lehetőséget, vö. Farkas Z.: A magyar honfoglalás korának i. m. 268.; Mindennek tanulságait részletesebben vizsgálja B. Szabó János – Bollók Ádám: A „szavart–türk dosszié” i. m. E tanulmány kéziratának lezárása után került a kezembe Darkó Jenő egy korábbi cikke (Konstantinos Porphyrogenetos „De administrando imperio” című munkája újabb kutatások tükrében. In: *Az érett kor ítélete. IX. Nemzetközi Vámbéry Konferencia. Összeáll. Dobrovits Mihály. Dunaszerdahely 2012. 11–47.*), amelyben – jelen íráshoz hasonlóan – a *DAI*-val kapcsolatos újabb szakirodalom néhány eredményének áttekintésére tett kísérletet. A tanulmány azonban elsősorban a K. Belke- és P. Soustal-féle 1995-ös német fordítás bevezetőjére és jegyzetanyagára támaszkodik, a 29–41. oldalakon felsorolt szakirodalom is az e kötet jegyzeteiben megadott tételek rendszerezését adja. Emellett és néhány alapvető referenciamunka mellett elsősorban *Beaud, B.: Le savoir et le monarque* i. m. tanulmányának eredményeit vázolja fel, így a jelen írásban foglaltak ismeretét nem teszi feleslegessé. Ehelyütt is szeretnék külön köszönetet mondani Németh Andrásnak, aki az elmúlt évek során számos beszélgetéssel, a tanulmány első változatának olvasása után pedig sok értékes javaslattal, meglátással és pontosítással segítette jelen szöveg jobbá tételét.